

A végső problémák keresője.

(Emlékezés Dr. Varga Bélára.)

Ne szégyeljük a gyengeséget, ne fojtsuk el az érzékenységet, mikor Varga Béláról emlékezünk. Bizony megremege a toll a kezünkben és csak a megdöbbenés akadozó szavaival tudjuk elmondani, amit neki életében sohasem mondhattunk volna el: *jó ember volt, igazságos ember volt és nagy Professzorok méltó Tanítványa.* Felidézzük-e atyjának, a puritánlelkű Varga Dénes direktornak családi körét? Felidézzük-e *Schneller* Istvánt, aki személyes példaadással tanította arra, hogy az „isteni célgondolat” jegyében kell életünket leélni? Vagy *Böhm* Károly tanítását, mely szerint a *való* világ és a *kellő* világ egyenrangú tényező az ember életében. Ha a letűnt idő nyomában haladunk és lépésről lépésre kisérjük a csodás ambícióval és kitartással megáldott fiatal Varga életútját, most, elhunytának megdöbbenő pillanatában tisztán látjuk: *lelkes arcán már fiatal korában az elhivatás érzése sugárzott, tiszteletet parancsoló erkölcsi komolyság hatotta át,* mely írásában élő szavában, magatartásában egyaránt megnyilatkozott. Most, mikor bele kell törődni abba, hogy véges ereje oly korán letört, felemel bennünket az a felismerés, hogy ez a véges erejű ember mindég az *egész* megoldásokat kereste, a végső problémákat kutatta. Első püspöki beszédében az *embert*, mint *Isten munkatársát* eszményíti, teológiai munkássága is a transcendens értékek szolgálatában áll: Dávid Ferenc tanulmányában az érdeklí őt, *ami örökkévaló* a nagy vallásalapító életében. Nem véletlenség, hogy a *lelkiismeretről* írja első komoly értekezését s ha később a logikai értékproblémák és a subsistentia fajainak feldolgozása után a metafizikai távlatokba ivelt munkássága s a fausti és karamazovi lélek szerepváltását oly éles logikával vázolta, *mindez csak természetes folytatása volt a lelkiismeret folyamatát vizsgáló elindu-*

lásnak. Mint élő valóság elevenedik meg előtte a fausti és karamazovi lélek úgy, amint Goethe és Dostojevski ábrázolta. Az első az egyetemes kultúra megvalósítására törekszik, amelyben nincs megállás, nincs befejezettség s ami halhatatlan benne, az csak egy magasabbrendű világban lesz eredménnyé; a második látja a kultúra krízisét, a lélek mélyére hatol, hogy tudatosítsa az emberiség lényeges problémáit; az első individualista, a másik kollektív, az előbbi *már* nem nyugtat meg, az utóbbi *még* nem hoz megoldást. Varga az erős emberek lelkével mérlegeli az értékek erkölcsi súlyát és bízik a jövőben.

„Bizakodnunk kell, hogy a huszadik század emberisége a régi értékeknek a fejlődés szükségszerű törvényei alapján nyugvó és nem pusztán forradalmi értékelése után meg fogja találni az életnek azt a magasabb szintézisét, amely megtartva a régiből azt, ami jó, újabbakat, mélyebb jelentőségűeket fog hozzáadni a régihez. A karamazovi lélek meghasonlása a látszat ellenére sem a halálnak, hanem a fejlődő, előretörni akaró életnek az útja. Bár megérnök minél hamarabb az elkövetkező életrendnek ezt a harmoniáját, amely után mindnyájan sóvárgunk.”¹

Ennek a magasabb szintézisnek jegyében keresi a megoldást a *nevelés* aktuális kérdéseire is. Sorsdöntő időben a nevelés különös fontosságot nyer s ezt senki sem érezte jobban, mint Varga. A *való* világot akarta megjavítani a *kellő* világ megrajzolásával, mikor *A pedagógia alapkérdése* címen alapvető művét megírta.² Érezte, hogy a nevelés kérdésén fordul meg minden s hogy *a nevelést az örök kérdések szolgálatába kell állítani.*

Varga Béla *egyetemes szempontból* vizsgálja a nevelés kérdéseit s a magyar mentalitáshoz illő józan logikával s az erdélyi magyart jellemző szociális érzékenységgel bizonyítja, hogy *a nevelés öndíltóságát a filozófiai alapvetés adja meg.* Világosan látja a nevelésügyben világszerte felleépő irányokat, a helyes tájékozódást éppúgy, mint az ellenmondásokat és pillanatra sem szédíti meg az a jelenség, hogy ma sok helyen a tények sodró dinamikája befolyásolja a nevelést. Könyve meggyőz arról, hogy

¹ Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 240.

² Ferencz József Tudományegyetem kiadása, Szeged, 1936.

mikor nagyon rossz az, ami van, akkor nem tehetünk jobbat, mint ápoljuk azt a jobb lehetőséget, mely csak ezután lesz valósággá. S ilyen elmélet hirdetése már a jobb gyakorlat kezdete. A pedagógiai valóságot csak abból a szerves összefüggésből lehet felismerni, mely a neveléstan és a filozófia közt fennáll. E kapcsolat fennállása nélkül nem beszélhetünk a pedagógia objektív célkitűzéseiről és autonomiájáról... *A pedapógia alapkérdésével összefügg autonomiája. A nevelés a maga subtilis jelentésében ezzel áll vagy bukik — írta Varga, s ezen elméleti megállapítása a gyakorlat elevenébe vág...* A pedagógia és filozófia a valóság keretében találkoznak és *ha az utóbbi nem lehet l'art pour l'art logikai folyamat, az előbbi viszont nem lehet pusztán technikai alkalmazása más tudományokban leszűrt igazságoknak.*

A nevelés szintetikus művellet, sajátos tárgya: az emberképzés elválaszthatlan kapcsolatban van a lélektani, erkölcsi, sőt szociológiai kutatások eredményével, de e tudományágak végül mégis csak eszközül szolgálnak arra, hogy a *pedagógia önmaga oldja meg sajátos feladatait.* Ezt a tényt végeredményben a nevelés ideája dönti el, melyhez finom, útegyengető elemzéssel jut el Varga biztos kézzel takarítván el mindent, ami nem tartozik pedagógia területéhez. Íme a főbb alapelvei:

A nevelés mint munka alkalmazott tevékenység, de a gyakorlat e megkötöttsége nem veszélyezteti az autonóm pedagógia lehetőségét. A nevelés mindennapi, tehát időhöz kötött gyakorlatát kapcsolatba hozza az időhöz nem kötött (logikai, erkölcsi) értékek megvalósulásával s ez *nevelési elméletének egyik meghatározó vonása.* Másik alapvető gondolata, hogy *mivel az értékefejlesztésben nem lehet megállni, a nevelési tevékenységnek nem lehet határa.* Ebben — Nagy László gondolatával akaratlanul is találkozva — *az örök tanulóság elvét* fektette le Varga Béla.

Az örök tanulóság elvét még egy lélektani érveléssel is bizonyítja, azt állítván, hogy az emberi lélek nincs feltétlenül alávetve az okság törvényének, így tehát a *nevelés*, mely a lélek területén dolgozik, *nincs determinálva.* A valódi világ gátló akadályai bizonyára nem kerültek el Varga Béla figyelmét, de ezek annál inkább ösztönözték őt arra, hogy leghalább elméletben építse fel az autonóm pedagógiát, melyet nem nyűgöznek le a determinizmus kegyetlen gátjai.

Feltételezi, hogy a nevelési folyamatban *irracionális elemek* is vannak, melyek kívül esnek a tervszerűség határain. Ez azonban nem változtat a nevelés etikai jellegén. A nevelés jellege mindég erkölcsi, tehát *nevelő érték csak az lehet, ami valóban épít*. Varga az irracionális momentumok mellett is hangsúlyozza, hogy a *szeretet és tudás mindég építenek, a gyűlölet és tudatlanság mindég rombolnak* s épen e tények figyelmeztetnek arra, hogy az irracionális motívumokra való építés könnyen surolhatja a tudatlanság és gyűlölet határait. Ez pedig szöges ellentétben van a közösségben rejlő értéktartalommal, melyet Varga a nevelés legfőbb célja gyanánt szeretne megvalósítani.

„Hiszen egy népközösség egészséges közszelleme tulajdonképpen nem egyéb, mint egyetemes emberi értékek megnyilvánulási formája, szemben az osztályöntudatnak és a rendi nevelésnek a népközösségi eszményekkel szembenálló kizárólagosságával... (s azt is megállapítja, hogy) társadalmi béke csak akkor lehetséges, ha minden munka megbecsültetik értékgyarapító minősége alapján.”¹

Fájó ellenmondás, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat nem mindég haladnak egy irányban. Ezt az ellentmondást simítja el Varga jól átgondolt elmélete. A gyakorlat bizonyos határig kötött, determinált, de a gondolat szabad s ha már a gyakorlati pedagógia elkerülhetetlenül bizonyos gátlást jelent, egyedül a gongolkodó és jobbat akaró emberek néma egyetértése teremthetik meg a jobb jövőt. A felszabadult gondolatok lassú és tudatos munkával valósággá építik egyszer a nevelési autonómiát. A magyarságnak mint kis népnek erkölcsi létérdeke, hogy a nevelési elmélet és gyakorlat a legeszményibb célt szolgálva egy síkba kerüljenek s ehhez a harmonikus szintézishez közelebb hoz bennünket Varga Béla ideális elmélete.

Ennek az elméletnek értékelésével a közeljövő nevelési irodalma bizonyára nem fog adós maradni. Nekünk, akik közelebről láttuk Varga Béla elindulását és magasra ivelését, pillanatra sem szabad elfelednünk, hogy ez a magas szférákba szárnyaló elmélet az ő jó lelkének és tiszta jellemének kisugárzása volt. És kisugárzása annak a készséges önfeláldozásnak, melynek nagyságát most értjük meg igazán, látva hogyan roskadt össze a sulya alatt. Világégés idején, a magyarság élethalál harcában, egy régi világ eszményeinek menthetetlen összeomlásában, dacolva az elnyomó hatalommal és a maga fizikai gyengeségével fáradhatatlanul tudta átmenteni az értékálló eszményeket, biztatóan, meggyőzően tudott új ideálokat lelkünkbe vésni s ezzel nemcsak a szebb magyar jövőt építette, de önmagának is ércnél maradandóbb emléket állított.

Dr. Kemény Gábor.

¹ Ferencz József Tudományegyetem kiadása, Szeged, 1936. 196 és 221.

Magyar nemzeti nevelés a családban és az iskolában.

A világ legnemesebb, legértékesebb anyaga a nevelésre váró gyermek. Ennek a drága kincsnek formálása, nevelése a szülőkre, tanítókra, tanárookra van bízva, mert az állam inkább csak irányítója és ellenőrzője a nemzeti nevelés nagy munkájának, úgy, hogy elsősorban a szülők és tanárok munkája határozza meg a jövő nemzedék lelkületének megnyilatkozását.

A nevelés egy olyan kérdés, mely fölött vitatkozni az emberiségnek örök sorsa, anélkül, hogy azt valaha véglegesen meg lehetne oldani. A nagy világgégés után a legtöbb európai állam beteg és pedig nemcsak gazdasági bajok gyötörték, hanem a lelkiek is, a kommunizmus fertőző nyavalyája, itt is ott is felütötte a fejét s ezt a bajt nem gyógyíthatja meg egyéb csak az egységes *nemzeti nevelés*. Nem elég a polgárt törvények és intézmények által korlátozni, meghatározni, hanem célirányosan *nevelni* kell azt. A nevelés a legnagyobb politikai erők egyike. Ezt az első világháború után Európa egyik legnagyobb államférfia, a tanítóból felemelkedett Mussolini érezte át a leghatalmasabban s az egész fasizmus lényegében nem egyéb, mint erős, nemzeti jellegű katonai nevelésnek korszerű felépítése s Olaszországban már az elemi iskolás gyermek is Mussolini katonája.

Mindennap ismételjük, hogy az állam a családokból keletkezik, valamint a család az egyénekből. Az egyén első sorban, különösen lelkileg, a családnak van alárendelve, de lényegében senki sem a maga ura, mert az egyénről is az állam rendelkezik s a nevelésről is az állami hatalom gondoskodik. Sohasem lehetett világosabban látni, mint napjainkban, hogy csak *helyes, egységes nevelés által tarthatják fenn magukat az államok*. Olaszország és Németország pedig élő történelmükkel egyenesen példát mutatnak arra, hogy a helyesen irányított és alkalmazott *nemzeti neveléssel* valóságos csodákat lehet művelni.

Csonka-Magyarországon a Közoktatásügyi Miniszterium a magyar nemzeti tárgyak, irodalom, történelem előtérbe helyezésével, továbbá a nagyszerű cserkész- és levante intézménnyel már korábban céltudatosan és kiváló eredménnyel irányította a magyar nemzetnevelést, amely Erdélyben intézményesen csak a visszacsatolás után indulhatott meg. Komoly történelmi időket élünk, amelyek tőlünk erdélyi magyaroktól is komoly cselekvést követelnek. Az *új honalapítás* munkája még nincs befejezve. Abban, reánk, felszabadult erdélyi magyarságra is nagy és dicső feladat vár és hogy annak kellően megfelelhessünk az ifjúság nevelésében is, az *új viszonyoknak megfelelően, újabb eszményeket kell kitűznünk*. Nevelésünk *legjobb célja*, hogy testben és lélekben erős, nemzeti szellemtől teljesen áthatott, öntudatos magyarokat neveljünk. A testi nevelésre itt nem terjeszkedünk ki, mert a cserkész- és levante intézménnyel azt tökéletesen biztosítva látjuk.

A levante intézmény nemcsak az iskolában, hanem iskolán kívül is nagyszerűen megoldja a *nemzetnevelés* fontos problémáját, melynek a fasizmushoz hasonlóan nálunk is katonai, honvédelmi jellege van. Magyarországon már a kis diák katonásan mozog, köszön s ez, valamint a különféle sportok, továbbá a zene, az ének, dalolások mind *fegyelemre* szoktatják az ifjúságot, amelynek, amint különösen Németország bebizonyította, mérhetetlen nagy fontossága van a nemzetek életében és előhaladásában.

A szülők és a tanárok az a két fontos tényező, mely kölcsönös együttműködéssel bármely országban meg tudja oldani az új nemzedék *nemzeti nevelését*. Ezért a családnak állandóan meg kell tartania a belső összeköttetést az iskolával, hogy együttesen alakítsák ki a gyermek személyiségét. Az iskola az erkölcsi felfegyverkezés helye, azonban hiába oktatja az iskola a tanulót, hogy higgyen a megváltozhatatlan alapigazságokban, higgyen az erkölcs, az igazság, az eszmények, a tudomány uralmában, ha a család nem erősíti meg őt hitében, erkölcsi felfogásában.

A magyar nemzeti nevelés sikere megkívánja, hogy a szülők és tanárok nevelési, szellemi felfogása, *vildgnézete, világszemlélete* egységes és egészséges legyen. Hangsúlyozottan ismételjük, hogy ez az egységes nemzeti nevelésnek a legfontosabb, legéletbevágóbb követelménye.

A *szellemi és anyagi világszemlélet* egymással való erős harca próbára tette az emberiség tájékozódó képességét. A természettudományos irány túlhajtásai és a történelmi materializmus elméletének felállítása és térfoglalása után már sokan nem alaptalanul aggodalmaskodtak, hogy az anyag diadalmaskodik a szellem fölött. Ma azonban már jólesően látjuk a világpolgársággal szemben a nemzeti gondolat érvényre jutását, diadalát s azt, hogy a minden nyugateurópai eszményt megsemmisítő bolsevikiektől eltekintve, mindenütt törekednek a hitélet elmélyítésére is, amely jelenségek azt igazolják, hogy ma a szellemi világszemlélet az uralkodó. A világszemléletek politikai törekvésében *háromféle irányzat van*, az egyik a nemzeti szocialista és fasista irány, amelyek nem lényegben, hanem inkább csak formailag különböznek (Német- és Olaszország), a másik a régi demokratikus-liberális irányhoz való visszatérés (Angolország, Északamerikai-Egyesült-Államok), a harmadik a kommunista vagy bolsevizmus. A liberálizmuson fölépült régi demokrácia a maga idejében értékes szolgálatot teljesített, de a liberalizmus világuralmi célt szolgáló kapzsi túlkapásai miatt zsák utcába, vak vágányra jutott s ezért magyar ember nem lehet annak harcosa, de nem lehet egészen nemzeti szocialista vagy fasista sem, mert azok idegen talajból nőttek ki, azonban legkevésbé lehet kommunista vagy bolsevista, mely tanok az örültséggel határosak. A magyarság Szent István óta szorosan a Nyugathoz csatlakozott, de az idegen eszmeáramlatokat sem Szent István alatt, sem azután soha sem vette át szolgáló módon és azt most sem teszi, hanem kiválogatja, meghatározza, hogy mi benne a jó az ő különleges magyar céljainak. A *magyar szemlélet* tehát egyik sem az említettek közül, hanem a *magyar világnézet*: a keresztény nemzeti szellem és erkölcs, függetlenség, az *alkotmányosság* és *szociális nemzeti gondolat*; amikben lényegében benne van a demokrácia alkotmányossága, a nemzeti szocializmus és fasizmus átvehető lényege és értéke. A sokat emlegetett, de szabatosan körül nem írt s éppen ezért többféleképpen magyarázott Szent István-féle gondolatot mi nem tartjuk célnek, hanem csak politikai eszköznek, mert ellentétben áll az erős korszellemnek azon törekvésével, amely új, egészséges gazdasági életrendet akar teremteni a magyar hegemonia minden téren való feltétlen érvényesülésével.

Így eszményünk a független, alkotmányos Magyarország, melynek alapja a keresztény vallás-erkölcs, és amelynek állami és társadalmi berendezkedése a *magyar munka* helyes értékelésén épül fel.

A Szent Istváni gondolat okozza azt a látszatot, mintha a magyarság céljai megvalósításában pillanatnyilag megállásra volna kényszerítve, de a történelem szinte szemünk előtt formálódik és nemsokára megmutatja nekünk e kérdésben is igaz ábrázatát.

Úgy érzem, hogy a *magyar világnézet* vallása és követése az egységes nemzeti nevelésért *szigorúan* kötelező a szülőkre és tanárookra, mert milyen világnézetűvé alakulhatna az az ifjú, aki az iskolában a tulajdon szentségéről tanul, otthon pedig káros kommunista, rabló elveket vallana. Amidőn a szülőkkel együtt ápoljuk az ifjúságban a magyar világnézetet, ugyanakkor védeni fogjuk őket a tévtanok romboló hatásától. Minden ország védekezik a káros eszmék terjesztői ellen. Nem régen olvastam, hogy jövőben a francia becsületrend tagjainak esküvel kell bizonyítaniok, hogy nem tagjai semmiféle titkos társaságnak. Ez, ha ellenséges országból jő is, követésre méltó példaadás.

Az *egységes világnézet* ápolása mellett nekünk, szülőknek, tanároknak *nemzeti öntudatot* kell teremtenünk és állandóan erősíteniük kell a meglévőt. A nemzeti öntudat megteremtése elsősorban a *történettannításnak* a főfeladata. A mi történelmünk egy kis népnek a története, de nincs a világon olyan nagy nép, melynek fiai és leányai hősiességre, a haza iránti kötelesség teljesítésére szebb és magasabb példákat tudna felmutatni, mint a magyar történelem. Épen ezért a mi ezeréves dicső történelmünk a nemzeti nevelésben a kezdet és a vég. A gimnázium el is végzi feladatát s a tudás mellett állandóan igyekszik az érdeklődést fokozni, nagy súlyt helyez a kedély képzésére s a lelkesedés ébrentartására. A saját történelmében azonban minden nemzetnek az *iskolán kívül is* meg kell becsülnie, de különösen a kicsiny nemzeteknek, mert a történelemből merített nemzeti öntudat lesz az a hatalmas, mozgató erejük, amellyel az elnyomó törekvések ellen a maguk igazságát és jogait meg tudják védelmezni. Minden magyar családnál a *Biblia* mellett ott kell lennie a *magyar történelemnek* s azokat időnként szülők és gyermekeik együtt lapozgatva csodálatosan

erősíthetik nemzeti érzésüket, emelhetik nemzeti öntudatukat s fokozhatják fajuk iránti lelkesedésüket a bölcsőtől a koporsóig.

Sohasem felejttem el, hogy kolozsvári diákkorom legelső vakációján egy nagyon kopott, szétmállásnak indult könyvet vittem haza a kollégiumból. A kertünkben olvasgattam s midőn édes anyám az agyonhasznált könyvet megpillantotta, helyeslőleg bólintott és megcsókolt. Annál nagyobb szeretettel olvasgattam e viszontagságos művet s felnőve is sokszor lapozgattam. Ez az agyonolvasott könyv: *Orbán Balázs*, Székelyföld leírása volt. Tiszteletem és gyermekkori szeretetem a nemes szerző iránta azóta folyton nagyobbodott, később tanárkoromban megírtam Orbán Balázs *történeti arcképét* s azután is többször foglalkoztam eszményi alakjával, sőt a Róla szóló egyik dolgozatomban én használtam először Orbán Balázssal kapcsolatosan a „*legnagyobb székely*“ elnevezést, amelyet ma már a székelység történelmével foglalkozók épen úgy használnak, mint a magyar történelemben Széchenyire a „*legnagyobb magyar*“ jelzót. Az anyai csókot mindig éreztem arcomon, mikor Orbán Balázssal foglalkoztam. Minden érzés között legnagyobb, legnemesebb az anyai szeretet és a belőle fakadó családi érzés. Én azt hiszem, hogy minden anyának van egy csókja fia számára, mikor arról van szó, hogy fiát a *magyar történelem* lapozgatására buzdítsa.

A magyar történelem és nagy embereink életrajzának olvasgatása az ifjút és öreget megtanítja a mult megismerésére és megbecsülésére. Ezek birtokában levonjuk a dicső mult nemes tanulságait s ezeket hazaszeretettől áthatva nemzetünk javára fogjuk mindig felhasználni. Megismerjük, hogy a történelemben erősebb a lélek, mint az anyag és hogy a nemzetek erejét nem azok létszáma, hanem lelki és erkölcsi erejük határozza meg. Mi kevesen vagyunk, de közös történelmünk összetartó és egybeforrasztó eszményeket mutat fel nekünk, mire nagy szükségünk van, mert ideálok nélkül egy nemzet fizikai és erkölcsi ereje csak képzelgés, mely összeomlik a megpróbáltatások súlya alatt. Hirdesse tehát állandóan család és iskola és ismételje minél gyakrabban ifjúságunk előtt, hogy a mult emlékei mellett a jelenben a legfőbb összetartó, összeforrasztó eszményünk, amit közösségi gondolatnak vagy *magyar gondolatnak* is neveznek, *történeti hivatásunk betöltése*, a magyar nemzet történeti hivatása pedig az *ezeréves uralom fenntartása és fejlesztése*.

Már egy negyed század óta élünk *történelmi időt*. A történelem személyes élményünké mélyedt, keressük az utat, amerre haladnunk kell, az eszmét, amely útmutatónk. Ezer éven át a Kelet és Nyugat határán nehéz próbát álló *örök* voltunk. Nyugathoz csatlakoztunk hitben, erkölcsben, szellemben és testünkkel, vérünkkel évszázadokon át védtük a Nyugatot a Keletről jött romboló népek pusztításaitól. Magyarországon egységes államszervezetben különféle népek éltek a *közös* megértéssel, *közös* hivatást teljesítettek. Ezt az államegységet Trianonban kegyetlen erőszakkal szétépték, de ma már hajnalodik és Európa is akarja a Kárpát-Duna medence népeinek egységbe foglalását. Ezért *magyarnak lenni*, ma *hivatás* és annyit jelent, mint továbbra is Európa védője lenni. A magyar nemzet *ezeréves hivatását* továbbra is vállalnunk kell, mert ez őrhelyen kívül nincsen számunkra hely. Ennek megvalósítására azonban a szebb jövőbe vetett erős hitre van szükségünk. Adjunk ezért a tudás mellett *történelmi hitet, reményt* az ifjúságnak: tanítsuk és neveljük azt egy boldogabb Magyarország számára. Mi, akiknek állami élete ezeréves küzdelem volt, most is reménykedünk ügyünk diadalában, bár azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a történelem nem mindig igazságosan, hanem kénye-kedve szerint osztogatja a népeknek az élet értékeit. Sújta az érdemest, felmagasztalja az érdemtelen. A történelemnek velünk szemben elkövetett igazságtalanságait nagy szövetségeseink némileg enyhítették, de szövetségeseinket értékelve nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy dél melege mellett az északi szél hűvössége is érezhető, reméljük azonban, hogy dicsőséges honvédeink harcai nyomán *ki tudjuk majd kényszeríteni* sorsunk végleges javulását. Fajunk kitartó erejével diadalra tudja vinni, hogy az évezreden át kialakult történelmi magyar faj uralkodjék továbbra is a *Kárpátok* alatt, ez az ideál, eszmény, amelyért megfeszített erővel kell dolgoznia minden igaz magyar léleknek.

Jól jegyezzük meg, hazánk boldogsága attól függ, hogy tudjuk-e a jelzett *közös munkára* csoportosítani a nemzetet. Ápoljuk ezért mindenütt a *közösségi gondolatot* iskolán, kívül és belül és szüntelenül neveljük mindenkit arra, hogy az *egyén semmi* és *minden a faj* és hasson át mindenkit a fajért való munkálkodás és kötelesség pontos, hív teljesítésének erős tudata.

Nem áltathatunk senkit, magyaros nyíltsággal el kell mondanunk, hogy a mai kor ifjúságának nagy része felhasználja az alkalmat, hogy *kevés munkával* minél gyorsabban, minél erősebben éljen. Ezért szülőknek, tanároknak állandóan arra kell irányítaniok az ifjúság figyelmét, megértsék azt, hogy az élet *egyetlen útja a munka*. Jelszavunk legyen tehát: *dolgozzunk, dolgozzunk* s harmadszor is *dolgozzunk*, mert egy faj igazi nagysága a munka és küzdelem közben bontakozik ki, miként az acélból az ütés csalja ki a szikrát.

Mi lehetne az iskolai és szülői nevelés *végső célja*? Miben nyilatkozik meg magyar fajunk és egyéniségünk legnagyobb ereje? Mire kell első sorban oktatnunk, fegyelmeznünk s ha kell szorítanunk a gondjainkra bízott ifjúságot? Mi az, amit a magyar gyermeknek az anyatejjel kell magába szívnia s aminek csak a haldokló utolsó leheletével szabad elröppenie: *a munka szeretete*. Az lesz a magyarság legnagyobb embere, aki össze tudja végleg törni ezt a magyar szállóigét: „Nekem a munkát senki se dicsérje”, aki fokozza fajunkban a munka szeretetét, mert ez a mi *egyedüli megtartónk*. A közös magyar munka és a munka erkölce válják közéletünk erős tényezőjévé. Idejét fájának, faja megmentésének szenteli, amikor a munkának szenteli. Ez legyen a magyar géniusz!

Ezek azok a hazafias nevelési kötelességek, amelyeknek lelkiismeretes, szigorú, pontos teljesítését kéri a szülőktől, tanároktól és ifjúságtól a haza jóléte és haladása. Ezt annál inkább meg kell tennünk, mert minden egyes ember jóléte, előmenetele a haza boldogságától függ. Gyermekeink jövője és boldogsága függ attól, hogy milyenné tudjuk tenni a hazát a jelen nagy küzdelmeiben. Versenyezzünk tehát a *hazafias nevelési kötelességek* teljesítésében, de nem üres beszéddel, hanem cselekedettel, példaadással. Helyes neveléssel s ami a legfőbb, példaadással, hitet, erőt adhatunk az ifjúságnak s kitartásra nevelhetjük. Ezek az erkölcsi erők aztán megújítják az ifjúság lelkét és képessé teszik az életért, az egyházért, a hazáért folytatott emberfeletti feladatok és kötelezettségek elvégzésére, a nagy megpróbáltatások és szenvedések elviselésére. Ilyen lelkiülettel élve és harcolva bízunk abban, hogy a magyarok Istene örzi e hazát s hisszük, hogy végre megadja jutalmát, az annyira óhajtott *boldogabb jövőndőt*. Abban a reményben, hogy ezt még mi is megérjük, kívánjuk, hogy Isten áldása kíséren minden szülőt és tanárt, aki hazafias nevelői kötelességét hiven teljesíti!

P. Szentmártoni Kálmán.

A templom és az iskola.

Amikor a világ megváltozott Erdélyben körülöttünk és a magyarok közül azok, akik nem vettek vándorbotot a kezükbe, a templomokat kezdték járni, Reméuyik Sándor, a kisebbségi sors legavatottabb költője, ezeket írta egyik versében:

Ti megbccsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul,
De ne halljátok soha többé
Isten ígését magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

És valóban amikor a magyar kormányzat, amire politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életünk támaszkodott, máról holnapra megszűnt Erdélyben működni, egész megriadt közéletünk és egyházakban keresett menedéket és az egyházak vállalták magukra a közoktatás, társadalmi szervezkedés, közjóléti tevékenység, sőt kezdetben a politikai irányítás súlyos terhét is. Erdély magyarsága úgy menekült az egyházakba, mint régen a tatár és törökdulás idején a templom körül vont magas kőfal mögé huzódtak vissza a hívek. Az egyházak voltak az elsők, akik a nagy sorscsapás után magukra találtak s évszázados önkormányzatuk szilárd alapján állva szembenéztek az idegen hatalommal és a kisebbségi sorsba süllyedt magyarság elé tornyosuló óriási feladatokkal.

Először is a belső frontot kellett kiépíteni. Már az októberi forradalom idején mutatkoznak az összefogás jelei és 1918 november 15-én, Dávid Ferenc halálának évfordulóján, közös pásztorlevelet adott ki a római katolikus, református és unitárius püspök a kolozsvári lutheránus lelkésszel együtt. Amikor pedig a trianoni szerződést aláírták s ezzel Erdély sorsa jóidőre

eldölt, 1920 július 24-én megalakult Kolozsvárt a magyar egyházak felekezeti központi tanácsa. Ezek a felekezeti értekezletek kisebb-nagyobb megszakítással két évtizeden át minden fontosabb egyházi és iskolai kérdést megvitattak s a nagyobb kérdésekben közösen lépett fel a három egyház a minisztériumokban, parlamentben és a Nemzetek Szövetsége előtt. A felekezeti együttműködés alapjait három nagy püspök, Mailáth Gusztáv Károly, Nagy Károly és Ferencz József rakta le a legnemesebb erdélyi hagyományok jegyében. Sőt koránál és tekintélyénél fogva a legkisebb egyház feje, Ferencz József unitárius püspök elnökölt a leggyakrabban a felekezeti megbeszéléseken. Az ő politikai bölcsességüknek, fennkölt szellemüknek és mindenekfelett álló magyar érzésüknek köszönhető, hogy a magyarság felébredt első aléltségéből és megtalálta a kisebbségi sorsban egyedül járható magyar utat. Emléküket a három püspök tere őrzi a felszabadult Kolozsváron.

Az az út, amelyen haladni kellett, bizony göröngyös volt: valóságos Odysseusi vándorlás, meglepetések és megpróbáltatások scyllái és charybdisei hözött. Amikor Ferencz József püspök a román hűségesskü letételéről az 1921 évi főtanácsnak beszámolt, joggal mondhatta, hogy negyvenöt évi püspöksége alatt nehezebb idöket még nem élt át. A titkári jelentés pedig a költö szavainak idézésével kezdödött: „Megnehezült az idök viharos járása felettünk“. De a cél és az út nem hnmályosodott el s az agg püspök így foglalta össze megerösítése utáni első beszédében a teendöket:

„Magyaroknak születünk s ezeréves hazánk, Magyarországot kebeléről való leszakításunk, Erdély Romáoiához történő csatolásával is Magyarok maradunk s mint ilyenek elvárják, söt követeljük, hogy a trianoni békeszerződésben a kisebbségeknek biztosított jogokat háborítatlanul élvezhessük“.

A kisebbségi jogok kivívásának érdekében meg is indult a küzdelem a külsö fronton. Jogok helyett azonban egyelőre csak jogtalanságokkal lehetett találkozni. Az első súlyos csapást az államhatalom akkor mérte az unitárius egyházra, amikor egyházunk 17.916 hold birtokából agrárreform címén 11.389 holdat elkobzott. A román impérium tehát első ténykedésével, aminek a külföld előtt szociális színezetet igyekeztek adni, alapítványi közvagyonunkat elvette és az egyházat az anyagi csöd szélére jutatta.

De a tulajdonképeni harc csak azután kezdődött a templomért és az iskoláért. A magyar állami iskolákat a hatalomváltozás után azonnal átvette a román állam és bevezette a román tanítási nyelvet. A magyar népiskolai oktatás ellátása tehát elsősorban az egyházakra hárult. Sajnos főként a protestáns egyházközségek a milleneum után tömegesen adták át iskoláikat a magyar államnak, igaz, csak azzal a feltétellel, hogy ott a tanítási nyelv magyar legyen és az állam kántorképes tanítót alkalmazzon. A hatalomváltozás után az egyházak mindent elkövettek ezeknek az iskoláknak visszaszerzése és új hitvallásos iskolák felállítása érdekében. Így az 1920 évi főtanácsai jelentésünk már arról számol be, hogy 59 elemi iskolát sikerült szervezni és a püspök 57 tanítót és 31 tanítónőt nevezett ki, Tordán pedig főgimnáziumot állítottunk fel. De már a következő évben a 45 újonnan felállított iskola közül az állam 21-et megszüntetett, a magyar államnak feltételesen átadott iskolaépületeket pedig végérvényesen visszavette. A megmaradt iskolákért késhegyig menő harc indult meg az egyes községekben. Ha akadt is egy-egy lelkes vagy tanító, aki segédkezett nyújtott a felekezeti iskola államosításához, ezek a kivételek csak erősítették a szabályt, hogy a hitvallásos iskolához a pap és a tanító körömszakadtáig ragaszkodott és inkább vállalta a meghurcoltatást és a hadbiróságot, csak hogy megmenthesse vagy legalább meghosszabbíthassa a felekezeti iskola életét.

A román közoktatásügyi törvények több hullámban indítottak támadást a hitvallásos iskolák védőővezete ellen. Először is bevezették az állami tantervet a felekezeti iskolába, mely ezáltal kétnyelvűvé vált, mivel román nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzot román nyelven kellett előadni, a magyar nyelvet és irodalmat pedig csak a románnal egyenlő óraszámban engedték tanítani. 1924 július 26-án pedig meghozták az állami elemi oktatási törvényt, amihez két szomorú emlékü intézmény fűződik: a névelemzés és a kulturzóna. A törvény ugyanis kimondotta, hogy a román származású tanulók csak román előadási nyelvű iskolába járhatnak. Ugyanakkor az öt székely megyére kiterjesztett kulturzónában a magyar községek lakóival román állami iskolákat építettek s oda külön jutalommal román tanítókat hoztak, akik románul ugyan nem tudták megtanítani a székely gyermekeket, de arról legalább gondoskodtak, hogy magyarul

se tanuljanak meg írni, olvasni. A névelemzés segítségével országokkal átvitték az unitárius elemiből a kulturzónás állami iskolába azokat a tanulókat, akiknek a nevét románosnak találták. Ilyen állítólagos román nevek voltak: Márton, Szabó, Farkas, Gothárd, Beke, Bencze, Dombi, Jakab, Kerekes, Kovács, Molnár, Szabó, Vas és Timár. Az egyházi vezetőség most már a királytól kért orvoslást és a kihallgatásról visszatérve Ferencz József beszámolt az 1924 évi főtanácsnak arról, hogy „iskoláink felett csak egy hajszálon függ a Damokles kardja, amely ha leszakad, anyanyelvünk és kulturánk a legnagyobb veszélyben forog”.

Damokles kardja a következő évben le is szakadt. 1925 tavaszán ismertette meg Angelescu kultuszminiszter a magyar egyházak vezetőivel a magánoktatási törvényjavaslatot, mely az ősi hitvallásos iskolákat magániskolákká fokozta le. Az egyházak vezetői látva a fenyegető veszélyt és azt, hogy a miniszter nem hajlandó tágítani, tüntetően eltávoztak az értekezletről és elhatározták, hogy a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak orvoslásért. A panaszt unitárius ember készítette el és amíg az eljárás Genfben megindult, a három egyház 1925 május 14-én külön-külön rendkívüli közgyűlést tartott. A szelidlelkű Ferencz József elnöki megnyitójában a következőket mondotta:

„Ez a törvényjavaslat, amellyel a velünk szemben folytatott iskolapolitikájának betetőzéseként a közoktatásügyi miniszter úr most készül boldogítani az országot s előmozdítani a nevelés ügyét s a közműveltséget, — mindazokat egybevéve felülmúlja törvénytelenségeivel, pedagógiai kulturális abszurditásaival s ha csakugyan törvényerejűvé lesz, amire készen lehetünk, ismerve a magát liberálisnak nevezett kormány eljárását és hatalmát, akkor elmondhatjuk: *Finis Poloniae* ... Általában a miniszter úr mindent államosítani és romanizálni s ezzel létjogosultságunkat megsemmisíteni akarja. Az elsőt ugyan megteheti, iskoláinkat államosíthatja, de a második, a romanizálás nem sikerül ha száz évig él se, mert azt nem tilthatja meg, hogy a magyar anyák ősi hitűkhöz és magyar voltukhoz utolsó lehetetlünkig ragaszkodó gyermekeket neveljenek”.

A főtanács ülés pedig — ugymond —: „E történelmi pillanatban aggodalommal teljes szívvel felidézi atyáink küzdelmét, szenvedéseinek és áldozatainak drága emlékét s kifejezi

azt a biztos reménységét, hogy Krisztus urunknak Romániába szakadt magyar népe méltó lesz atyáihoz úgy a szenvedések hordozásában, mint az áldozatok hozatalában és az Isten gondviselésébe vetett hitből meritett erő és kitartás megmutatásában."

Erre az erőre és kitartásra szükség is volt, mert a javaslatot a parlament letárgyalta és csekély enyhítéssel elfogadta. A Népszövetség kisebbségi bizottsága pedig egy év múlva zárta le a panasz tárgyalását anélkül, hogy szükségesnek tartotta volna az illetékes szerv, a népszövetségi tanács figyelmét felhívni erre az ügyre. A Népszövetségnek nem tűnt fel, hogy a hitvallásos iskolák és a tanerők működésének nyilvánossági joghoz és működési engedélyhez kötése megbénítja a régi önkormányzati iskolák életét és öt tárgy román nyelven való előadása illuzóriussá teszi az iskolák magyar jellegét. Ehelyett a véghatározat ugymond „hő reményét fejezi ki, hogy a kormány részéről gyakorlandó nagylelkű politika a kisebbségek oldalán az együttműködés nyílt akaratával és őszinte lojalitási érzésével fog találkozni".

A felekezeti iskolák degradálásával egyidejűleg az érettségit is megszüntették és helyébe az állami tanárokból álló bizottság előtt kellett bakkalaureátusi vizsgát tenni, ahol a gyakorlatban még azokból a tárgyakból is románul kérdeztek, amelyeket a felekezeti iskolákban magyarul szabad volt tanulni. Nem csoda, ha főként az első években a bukási arányszám 80, sőt 100 százalékos volt. S egyik ilyen bakkalareatási vizsga alkalmával a bizottság elnöke, egy kolozsvári egyetemi tanár az eredményt így hirdette ki: „Az unitáriusoknak csak egy Istenük van s ezért csak egyet engedünk át az unitárius főgimnázium jelöltjei közül."

Az elmúlt 22 év alatt a román kormány csak két ízben folyósított államsegélyt a felekezeti iskolák részére. Így a magyar hívek vállán dupla teher nyugodott: nekik kellett felépíteni az állami és fenntartani a felekezeti iskolát. Ezt a nyomasztó terhet nem lehetett sokáig viselni és ezért hosszú évek belső tusakodása után 1930-ban a főtanács napirendre tűzte ki az egyik főgimnázium leépítésének kérdését. Az egyház a Pókainé dilemmája előtt állott, mert választania kellett a három és fél-százados kolozsvári reprezentatív főtanoda és a fiatal, a székely népből fejlődő értelmiségre támaszkodó székelykereszturi főgim-

názium között. A vezetők és a hívek rendkívüli áldozatkészségét bizonyítja az a tény, hogy amikor a székelykereszturi főgimnázium felső osztályának leépítését határozták el, a felső tagozatot társadalmi uton, közadakozásból mégis fenn tudták tartani, sőt mellette kiépült a téli gazdasági iskola, mely az első magyar gazdasági iskola volt Romániában.

Kisebbségi sorsban az iskola végképen összeforrott a templommal, mert magyar hitvallásos iskolát csak ott lehetett fenntartani, ahol erős gyülekezet állott mögötte, viszont a gyülekezet erejét is az fokozta, ha saját iskolájában hitéhez és nemzetiségéhez ragaszkodó új nemzedéket tudott felnevelni. Az iskoláért folytatott küzdelemmel tehát mindig párhuzamosan haladt a másik harc a templomok és a hívek megtartásáért. Keresztény államban az egyházak alkotmányos védelemben részesülnek és nehezebben támadhatók meg, mint a hitvallásos iskolák, amelyekre nézve főként a Trianon utáni kor laikus és etatista irányzatának az volt a felfogása, hogy az iskoláztatás állami feladat. Az egyházak anyagi támogatása elől tehát a román állam sem térhetett ki, de ez a támogatás nem tudta pótolni az agrárreform okozta veszteségeket és messze a többi egyháznak nyújtott segítség mögött maradt. Állandó és minden évben megisméltendő küzdelem folyt a lelkészi államsegélyért s amikor a gazdasági válság beköszöntött, természetes, hogy a kisebbségeken igyekeztek megtakarítani azt, amit lehetett. Már az alkotmány és a kultusztörvény különbséget tett egyrészt görögkeleti és görögkatolikus, vagyis nemzeti egyházak és másrészt a többi történelmi egyházak között, akiknek a sorában az unitáriusok állottak az utolsó helyen. Ez azt jelentette, hogy amíg egy négy korpótlékos görögkeleti és görögkatolikus lelkész 3150 lej havi államsegélyt kapott, addig egy unitárius lelkésznek csak havi 1250 lej (40 pengő) jutott. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a magyar egyházközségek vagyonát kisajátították, a román egyházközségek pedig csak kaptak földet, sőt a román templomokat a Székelyföldön mindenütt a magyar lakossággal építették fel, akkor nyilvánvaló lesz, hogy milyen aránytalan volt az a küzdelem, ami a magyar és román egyházközségek között folyt, hozzászámítva természetesen azt is, hogy a román egyházak mellett felvonult a teljes állami apparátus. Pedig a küzdelem megindult, mert Iorga a neves történétíró kiderítette,

hogy a székelyek elmagyarosodott románok, akiknek vissza-románosítása nemzeti kötelesség.

A visszáromanosítás először is ott indult meg, ahol kimúthatható volt, hogy áttérések történtek a görög hítről az unitárius vallásra. A visszatérítési hullám az 1930-as évek derekán érte el a tetőpontot s az 1935 évi főtanácsi jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy az elmúlt év folyamán Homorodalmáson 150, Abásfalván 30, Firtosmartonoson és Oklándon 20—20, Kabátfalván 12 hívünket térítették át a görögkatolikus hitre. Hogy miképpen történt a görögkatolikus vallás terjesztése a lelkiismereti szabadság hazájában, arra vonatkozóan az áttérítések kronatanuja, a homorodalmási lelkész szavait idézem, aki egyik előadásában a következőket mondotta:

„A módszer minden esetben az volt, hogy a jegyző az irodára hívta a kiszemelt áldozatokat, azokkal közölte, hogy törvény van arra, hogy aki valamikor görögkatolikus vallású volt, az oda vissza kell térjen, különben megbüntetik. Ha ez nem használt, jött a csendőrség, büntetésre feljegyezte, ha bal-lábbal lépett ki akkor is, ha jobb lábbal akkor is. Az egyik szenvedőnek azt a vigasztalást adta az őrmester, hogy neki jogában áll megbüntetni akkor is, ha a szekereben a kerekek egymás nyomán haladnak s akkor is, ha nem egymás nyomában haladnak, Ő elnézhet is egyet-mást, de az olyan hűséges magyaroknál, akik nem akarnak a görögkatolikus vallásra térni, ami nincs még azt is meglátják. Ha a büntetések felhajtás alá kerültek, egy mód volt a szabadulásra: legyen az illető görögkatolikus. Az iskolamúlásztások birsága elengedésének egy feltétele volt: legyen görögkatolikus. Aki verekedett, ölt, egy módon szabadulhatott: legyen görög katolikus. Örökösödési illeték leszállításához, bármilyen per megnyerésére egyetlen recept volt, az örökös refrain, amit a jegyző, a román pap, a csendőr és a főszolgabíró egyaránt fujtak: legyen görögkatolikus. Ha ez sem volt elég, jött a csendőr, a férfiakat felhívta az őrsre katonai igazolványukkal s mivel azok sohasem lehettek rendben, azzal fenyegette, hogy katonai szolgálatra kell bemenniök. bár lehet segíteni a dolgon, ha görögkatolikusok lesznek. Ezután jött a pincébe zárás és a verés“.

A mi népünk csodálatos ellenálló erejének és vezetői szivós kítartásának tulajdonítható, hogy annyi balszerencse közt

mégis át tudták élni ezeket a rendkívüli időket, még arra sem tartva igényt, hogy azért nevüket a történelem feljegyezze. Pedig az erdélyi magyarság igazi története a templomok és az iskolák körül játszódott le és azok minden terhét az egyetlen történelmi osztály, a magyar nép hordozta.

A történelem sok apró cselekvés és szenvedés folyamata, amit csak az tud átérezni, aki benne él és részesévé válik annak, ami megtörténik, vagy ami nem tud megtörténni. Huszonkét év elég idő volt ahhoz, hogy a közös elnyomás összeforrassa a falu népét papjával és tanítójával, azokkal a vigyázókkal, akik ha nem is tudták mindig megmondani, hogy meddig tart az éj, de azt az Irás szavaival hidették, hogy elmulik a nappal és elmulik az éj, csak az Isteni igazság nem mulik el sohasem. Eljött a feltámadás napja, de nem múlt el az a szerep, amelyet a lelkésznek és tanítónak, a templomnak és az iskolának a nemzet életében be kell töltenie. Senki sem várja, hogy multjéért babérkoszorút fonjanak a homloka köré, de elvárja, hogy az új magyar életben megkapja azt a szerepet, amelyiket a kisebbségi sorsban végzett munkájával kiérdemelt. Mert ha másra nem, akkor arra bizonyára megtanított az elmult két évtized, hogy pap és tanító nélkül nemcsak a templom és az iskola marad üresen, hanem nincs népművelési mozgalom, nincs gazdasági szervezkedés, nincs nemzeti öntudat, de nem lehet magyar közigazgatás sem. Mert volt idő, amikor a kisebbségi lelkész és a tanító pótolta a magyar állam minden látható szervezetét, de az egész hivatalos apparátus sem tudja pótolni azt a szerepet, amelyet az egyházi falúvezető tölt be az ő népe életében.

És meddő dolog volna a mai szerencsésebb körülmények között elválasztani egymástól a templomot és az iskolát, nemcsak azért, mert ennek a kísérletnek a szomorú következményeit a multban már tapasztaltuk, hanem azért sem, mert az olyan vegyes nemzetiségű területen, mint Erdély a vallási kötelék gyakrabban erősebb a nemzetinél, s nemzeti egyházaink hitvallásos iskolái az igazi magyar iskolák, ahol a nemzeti nevelés szilárd valláserkölcsi alapokon nyugszik. Ez nem vezet felekezetieskedés, mert Erdély közeli és távoli multja egyaránt azt igazolja, hogy az öntudatos egyházak és iskolák között mindig a kölcsönös megbecsülés összhangja állott fenn. Ez az összhang

nemcsak a templom és az iskola, hanem a templomok és iskolák között, kisebbségi multunk egy olyan gyöngyszeme, ami nem szívódhat fel mihelyt az a nyomás megszűnik, amelyik kisajtolta azt. A templom és az iskola pedig még nem töltötte be közös hivatását. A mellettük való kitartásra most már kisebbségi multunk is kötelez és kötelez azoknak a szellemi hagyatéka, akik az egyház s az egyház „veteményes kertjei”, az iskolák védelmében emésztve fel magukat, elköltöztek közülünk és akiknek nevében a költő is már csak a túlvilágról üzeni a mindenkor időszerű magyar figyelmeztelést :

Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád :
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát !

Dr. Mikó Imre,
orsz. képviselő.

Laotse. ¹

I. A T A O.

Laotse Krisztus előtt a 6-ik században élt. Jelentőségét különböző módon értékelik az egyes szakmunkák. Mindenesetre ma is folyton új fordításokat adnak belőle, ami már magában elég bizonyíték értéke mellett. Legújabban Lin Ju Tang chinai író magyarul is megjelent „Mi chinaiak” és „A bölcs mosoly” c. munkáiban ad a chinai életről és gondolkodásról olyan rajzot, amelyek alapján a nem szakember is kb. helyes képet kap Laotse jelentőségéről. Én nem ezek alapján vettem felolvasásom tárgyául Laotsét, hanem egészen személyes benyomásaim után, még szibériai hadifogságom idejéből. Ott ismerkedtem meg Laotse bölceletével és tulajdonképen ez hívta fel a figyelmemet azután sok egyébre a régi chinai és hindu irodalomból és ez eredményezte, hogy az elmúlt 20 év alatt ezek voltak pihentető olvasmányaim. Előre bocsátom tehát, hogy nem mint szakszerűleg is hivatásos filozófus fogom ismertetni Laotsét, hanem csak mint egy átlag művelt ember. Épen ezért nem is próbálok philologiai tájékoztatásokba bocsátkozni, ami szakszerűleg első sorban elengedhetetlen volna. Mind ez szigorú szakképzettséget igényelne, bár ez magában is sok érdekességet rejtene, valójában világos, hogy sok dolgot ezek nélkül meg sem lehet érteni. Azonban Laotse annyira közel áll a köznap emberéhez is, hogy épen gyakorlati életbölceletéből philologiai részletek nélkül is sokat lehet belőle meríteni.

Engem a szibériai fogolytábor elszigeteltségében megkaptak Laotse rövid sentenciái, amelyeket egy akkor megjelent jó német fordításban olvashattam² egy prágai egyetemi magántanár jóvoltából, aki a könyvet ott megkapta. Engem megkaptak a

¹ Székfoglaló az Unitárius Irodalmi Társaság 1942 május 17-én tartott felolvasó ülésében.

² Ford. Richard Wilhelm. Kiadó: E. Diderichs, Jena, 1923.

sentenciák eredetiségei, kifejezéseinek primitívsege, szemléletének mélysége. Barátaim segítségével lemásoltuk egy kis füzetbe a 81 versét tartalmazó könyvét és ez képezte nekem 3 éven át rendes napi olvasmányomat, mondjuk komoly lelki táplálékot. Haza jövén, itt sok hasonló könyvet megszereztem a Diderich-kiadásban és így egy világ, egy más kultúra világa tárult fel előttem. Ebben a más világban azonban megragadott engem a legmélyebb gyökérszet, az a gyökérszet, ami az emberi lélek legnagyobb mélységeit foglalja magában. Nemcsak megragadott, hanem vonzott az a felismerés, hogy a külső kulturális formák mögött a lélek legnagyobb mélységeiben az ember — igen valószínűleg, túl nyelvi és faji sajátságokon — lényegében, végső schemájában egy.) Ez a felismerés bátorít fel engem arra, hogy bár dilettáns ismertetésről van szó, mégis elmondjak egyet mást ez irányu olvasmányaimból. Hiszen szakszerű ismertetések szakemberek körébe valók, viszont a nem szakközönséget néha jobban kielégítik népszerűbb beállítások, amiknek a célja csupán a figyelem felhívása.

Laotsét a nagyközönség előtt értékké az a tulajdonsága teheti, hogy nincsen az az emberi situáció, amire nézve neki ne volna igen érdekes meglátása. És emellett metafizikai alapokból indul ki; próbálja megadni az egyszerű emberi helyzeteknek a kapcsolatait a nagy túlvilági, vagy isteni alapokkal és ez adja meg a mélységeket. Nyelve természetesen egyszerű, hisz akkor még nem lehetett fejlett bölcseleti mű-nyelv; épen e miatt nagy tere van az egyéni értelmezésnek és ezt sokan nem szeretik. Talán e miatt van, hogy az európai irodalomban több, általam ismert könyv, nem méltányolja annyira, mint én egyénileg.

De térjünk a tárgyra.

Laotse könyvének chinai címe: Tao Te King; a német fordítás címe: Das Buch des Alten vom Sinn und Leben. A Sinn szó jelentése a szótárak szerint: érzék, elmélet, akarat, gondolat, ész, értelem; azonban sok helyen ezt a szót nem fordítják le és az eredeti chinai „Tao” szavat tartják meg, jelezvén ezzel, hogy egy más szó sem adja vissza a „Tao” szó tartalmát.

A könyv két részre oszlik. Az első rész felírása a Sinn, amit magyarra az Eszme szóval fordíthatnánk; a második rész

felírása az Élet. Ez a beosztás meg akar először ismertetni az Eszmével, a második részben pedig meg akarja mutatni azt, hogy van egy Élet, ami a nagy Életeszme kifejezése, formába öntése és rá akar mutatni arra, hogy emellett sok élet-jelenség van, ami tévútra visz, ami nem az igazi Élet. Laotse keresi az Életnek, a természetnek mélyebb, a természetben észlelhető és érzékelhető ősbibb alapját, ami mindent létre hoz és szabályoz és ezt nevezi az eredetiben a Tao szóval. Azt fordítja a német fordító a Sinn szóval és azt lehetne fordítanunk az Eszme szóval, de mivel az Eszme szó csak halványan fejezi ki azt amit Laotse a Taon ért, ezért én is megtartom a Tao elnevezést. Természetesen itt már előre tisztában kell lennünk azzal, hogy a dolog természetében rejlik, hogy ennek a kifejezésére nincsen köznapi szavunk és így körülírásokra volnánk utalva, így a Tao elnevezés megtartása indokolt. Csak ha nagyon elmélyedünk, ha már megismerkedtünk vele, érezzük, hogy mit akarunk a Tao-val kifejezni, a nélkül, hogy azt teljesen kimerítenők.

A második részben azután, miután a Tao fogalmát, tartalmát, mivoltát a lehetőség szerint meghatározta, meg akarja mutatni, hogy mi az igazi Élet, amelyben a Tao hat.

Természetesen felvetődik most a kérdés, hogy hát mi módon magyarázza meg a Tao lényegét. Az eljárása az, hogy olyan egyszerű példákat, hasonlatokat, élményeket vesz az emberi életből, amik általában mindenki előtt élményszerűleg a köznapi tapasztalatból ismeretesek és ezek alapján törekszik minél több oldalról a Tao-t jellemezni. Ez nem cirkulus vitiosus, hanem az egyetlen út, aminek a követése a rendelkezésünkre áll. Az alap, ami a tanítás lehetőségét megadja, a mi személyes, egyéni, lelki átéléseink és lelki szemléleteink; tehát az, hogy mi élünk és tudatunk van az életről. Már most a tudatos élet-élményeinket két irányban szemlélhetjük. Az egyik irány az, hogy vissza megyünk a meg nem személyesített élet alapjaira, azokra a gyökerekre, ahol még nincsen személy, de van már élet és így fokozatosan vissza megyünk a legmélyebb gyökerekre, amelyeknek az összesége egységet alkot és ezt Tao-val jelöljük. Így tehát életélményeink tudatos elemzése által egy metafizikai biztos alapot teremtünk megismerő énünk számára. Ha pedig ez a szilárd alap meg van, akkor szinte gyakorla-

tiasan fogjuk fel a dolgot és az ezer változatú életet ennek a mértékével nézzük és így választjuk ki az életnyilvánulások szövevényéből azt a keskeny utat, amit a nagy élet útjának, — annak az életnek, ami a Tao megvalósulása — lehet nevezni. Így gyakorlati normákat kapunk a köznapi életre. Ez Laotse módszere.

A Tao lényegét igen mélyen adja az 1. versben, amikor azt mondja, hogy :

„Az értelem amit kiértelmezhetünk,
nem az örök értelem (Tao).
A név, amit megnevezhetünk,
nem az örök név.
Túl a megnevezhetőn van a világ kezdete,
Eminnen a megnevezhetőn van az élő lények születése.
Azért visz a vonzódás az örök túlvilági felé,
Az erők szemlélésére,
a vonzódás az örök világias felé
a térbeliség szemlélésére.
Mind (a) kettőnek egy az eredete, csak a neveik mások.
Ez az egység a nagy titok.
És a titoknak még mélységesebb titka :
Ez az összes erők megnyilvánulásának a kapuja.“ (1) ¹

Tehát a névvel nevezhető tárgyak nem az örökéletű dolgok. Hanem túl a megnevezhető dolgokon van a világ valóságos kezdete.

Ezzel szemben itt van a mi kézzelfogható világunk, amiben ezernyi lények vannak, ez a világ a megnevezhető dolgok világa. A mi megismerő szellemünk az, ami érzi a világnak e kettőségét : egyfelől ösztönszerűleg vonzódik az ember a metafizikai megismeréshez, —) ez az alapja a minden időkből, minden népeknél található vallásoknak) — de másfelől benne élve a tér-idő világában, kénytelenek vagyunk a térbeli élet feltételeit megszerezni. És azt mondja, hogy mind a kettőnek ugyanegy eredete van, csak a neveik mások. És mindjárt le is szegezi, hogy ennek a kettőségnek az egysége egy nagy titok, amit emberi elme tovább megfejteni nem tud! Hozzá tehetjük, hogy ez a titok az, ami foglalkoztatta évezredek óta az embe-

¹ Az idézetek után zárjelbe tett számok az idézett német kiadás számozását jelentik, hogy könnyen meg lehessen őket találni.

riség legjobb elméit. Itt utalok csak Aischylos-ra, Goethére és Madáchra a költők közül.

Röviden : érezzük, hogy a kézzel fogható világ mögött még van valami és szeretnők ezt megfejteni. Szerény véleményem szerint itt az emberi elme számára ebben a megfejteni akarásban egy végső határ van állítva. Itt csak a belenyugvás segít az örökös megfejteni akarásba, anélkül, hogy valaha egyértelmű megoldáshoz juthatnánk.

A Taot kell tehát megismerni, mert

„A Tao minden létezőt magában foglal.
De ezáltal az ő hatása nem merül ki a létezőkben.
Mélységes ő, mint az összes lények őse.
Ő szelidíti az ő nyersességüket,
Megoldja zűrzavaraikat,
Mérsékli fényüket.
Egyesül velük haló porukban is.
Láthatatlan és mégis valóságos.
Nem tudom, hogy kinek lehet a fia.
Úgy látszik, hogy régebbi, mint az úr.” (4)

(Valószínű, hogy bizonyos mithologia szerint a legfőbb isten, vagy esetleg a legfőbb isteni eredetű földi uralkodóra céloz itt).

Miután a Tao hozza létre a létező világot, kí kell hámozni a létező világ jelenségeiből a Tao jellemző vonásait :

„A természet (Tao) szeretete nem olyan, mint az emberi (egyéni) szeretet.”

Neki a teremtmények olyanok, mint „szalma kutyák”. (5)
(Bizonyos áldozati ünnepknél szalma kutyákat csináltak, amiket ünnepek után eldobtak.)

A modern természet-tudomány nyelvén azt mondhatnók, hogy a természetnek nem az egyed, hanem a faj fontos.

Laotse érzi, hogy a látható világ ezerféleségében nehéz eligazodni és azt rendezni kell. Ő a következőképen rendezi :

„A Tao nagy és az ég is nagy,
a föld nagy és az ember király (királyi ember, nyilván az ember eszméjére vagy a tökéletes emberre gondol) is nagy.
Négy nagy dolog van a világon
és az ember király (királyi ember) egyik azokból.
Az ember a föld mintájára lett.
A föld az ég mintájára lett.
Az ég a Tao mintájára lett.
És a Tao a saját mintájára lett, (vagy saját magától való)” (25)

Az embert, vagy emberiséget két formában emlegeti, nevezetesen az itt említett király, de még gyakrabban az ú. n. elhivatott (Berufene) néven. Az elhivatott olyanszerű ember a Laotse nyelvén, mint a szentek a kereszténységben, akik értik isten sugallatát. Ezért ő igen gyakran az elhivatottra hivatkozik, mint példára, hogy milyen viselkedést tart helyesnek.

Ilyen előzmények után Laotse igen sok oldalúan törekszik részletezni, hogy mi a Tao. A Tao hozza létre a világot :

„Lét és nem lét szétválaszthatatlanul össze-vissza voltak mielőtt az ég és a föld keletkeztek“.

Ez az állapot felelne meg az ős Chaosnak és Laotse erre azt mondja, hogy :

„Oly csendes, oly üres.

Egyedül van és nem ismer változást.

Körben mozog és nem ismer bizonytalanságot.

Ezt az állapotot úgy lehet nevezni, mint a világ anyja (eredete).

A nevét nem tudom.

Tao szóval jelölöm. Erőlködve őt jellemezni, nagynak nevezem.

Nagy alatt értem, hogy folyton folyásban van.

Folyton folyásban, az alatt értem, hogy a legtávolabb is jelen van.

Hogy legtávolabb is ott van, az alatt értem, hogy önmagába visszatérő.“ (25)

Ezek a jellemzési módok érdekesek és talán nem csálódunk, ha azt mondjuk, hogy nagy geometriai sejtéseket árulnak el.

A Tao azonban több, mint csak a Chaos. A Tao lényege megfoghatatlan és nehezen jellemezhető :

„Nézzük, de nem látjuk.

A neve : egyforma.

Hallgatjuk, de nem halljuk :

A neve : finom.

Utánna nyulunk, de nem foghatjuk meg :

A neve : kicsiny.

Ezt a hármat nem lehet elválasztani,

Össze vannak keverve és Egyet alkotnak.

A felülete nem tisztább,

az alja nem zavarosabb.

Végtelenül duzzadó,

megnevezhetetlen,

visszanyúlik a nem lényyszerű létezésbe.

Ez az, amit alak nélküli alaknak,
képnélküli képnek neveznek.

Ez az, amit láthatatlanságnak neveznek :
Vele szembe jöve nem lehet látni az arcát ;
öt követve nem lehet látni a hátát.

Aki az öregnek (Laotsénak) a Tao-ját felfogja,
Azzal uralhatja a ma létezését és felismerheti az ősi kezdeteket:
Ez a Taonak mindenén átvonuló fonala". (14)

Amint látjuk, itt Laotse jelzi, hogy a Taoban a lények eszméje már benne van, az anyagi megformálódás nélkül. Mi csak anyagi, szemléletes formákat észlelünk és csak a szemléletesség alapján nyert fogalmakkal és jelegekkel tudunk valamit leírni, ezért a Taot nem láthatjuk (és így tovább), bár minden benne van (eszmeileg) ami látható, fogható, tappintható stb.

A Tao azonban nemcsak minden lénynek az eszméje vagy eredete, nemcsak teremtője, hanem azok fenntartója is

„A nagy Tao mindenütt jelenvaló,
lehet jobbról, lehet balról.
Minden lények neki köszönhetik létüket,
és Ő rendelkezésükre áll.

A mű kész :

És Ő nem nevezi az ővének.

Az összes lényeket ruházza és táplálja.

és nem uralkodik rajtuk. (Az akarat szabadsága).

(A nagy Tao maga) amennyiben (egyéni) vágyak nélkül való,
Kicsinek lehet nevezni.

(De) amennyiben az összes lények hozzá fordulnak

(és Ő nem uralkodik rajtuk)

lehet Őt nagynek nevezni".

(És következik a következtetés az emberre, az elhivatottra) ;

„soha nem játsza a nagy urat ;
ezért hoz nagy művet létre". (34)

Tehát nem apró sikerek után jár, hanem minden gondolatát egy foglalja le, ami végül nagy műben nyerhet formát.

A Tao megfoghatatlan módon van jelen mindenben. Az érzékelhető dolgok belőle vannak, de az érzékelhető dolgok világában bizonyos fokozati rendet kell teremteni. Ez Laotse szerint a következő :

„Az ég örök és a föld tartós.

Az ég és a föld örökké való tartósságának az oka az,
hogy ők nem a saját életüket élik.

Ezért tudnak Ők állandóan életet adni.

Az elhivatott is tehát :

az ő énjét mellékesnek veszi

és (épen ez által) az ő lénye előre halad.

Levetközi az ő énjét

és az ő énje megmarad.

„Nem így van-e tehát :

Hogy mivel ő semmi egyénit nem akar,

épen ezért az ő egyénisége beteljedik ?” (7).

Itt már világosan látszik, hogy a lények kialakulásában, amelyeknek saját egyéni életük van, egy kettőség következik, amely kettőség egyik oldalán van a Tao-nak az a része, ami a lényeket fenntartja, de ezzel szemben áll az ő múlandó egyéni alakjuk, sok egyéni vágyuk, sok egyéni igényük, tehát az emberre alkalmazva a köznapi én, ami szemben áll egy másik, egy magasabb rendű énnel. A lényeknek van tehát egy örök és egy múlandó részük. És mindjárt hangsúlyozza, hogy az igazi én mégis az, ami közvetlen a Taoból van, és ha a Tao teljeseedik ki a lényekben, vagy bennünk, ami eo-ípso sok egyéni legyőzésével jár, akkor érjük el az egyéniség legmagasabb fokát, mert akkor jutunk a Taohoz a legközelebb.

A lények kialakulásával két fontos principium merül fel: a női és a himnemű. Azonban ez a két principium, mely az élő lényekből olyan jól ismeretes, igen mélyen van a Taoban megalapozva már az ég és a föld kialakulása előtt :

„A mélység lelke nem hal meg.

Ez az örök nőies.

Az örök nőiesnek kiinduló kapuja

A gyökere az égnek és a földnek.

Végnélkül törekszik előre és mégis mintha mozdulatlan volna. Hatásában fáradhatatlan” (6).

A férfias elemek jellemzője az erő, azonban Laotse szerint mindig a tartozkodó elem (a nőies) van közelebb a Taohoz és így folytatja :

„Aki felismeri az ő férfiassága erejét,
és mégis megmarad asszonyi gyöngeségben,
az a világ folyásának a medre.

Ha ő a világ folyásának a medre,

akkor őt nem hagyja el az örök élet,

és ő újra megtérhet és olyan lehet mint egy csecsemő”. (28)

A férfias és nőies principiummal párhuzamos a világosság

és a sötétség principiuma, de itt is a sötétség, a homályosság a Taonak titkosan rejtező mivoltát fejezi ki.

„Aki az ő fényességét felismeri és mégis a sötétségben időzik, az a világ mintaképe.

Ha pedig ő a világ mintaképe,

akkor már neki nem hiányzik (azaz meg van) az örök élet, és ő megtérhet a nem keletkezetthez (mintha nem is létezett volna)“.

(28). (Gondoljunk a hindu Nirvánára.)

Az ég és a föld különválásával, a him és női principium működésbe lépésével, kialakul a nagy természet. A természetben ellentétes dolgokat észlelünk, nevezetesen a lények fokozatosan egymás táplálékául szolgálnak és ebből sok ellenmondás származik, amint ezt már igen sokan felfedték. Laotse a gyökereket keresi:

„A Természet szeretete nem olyan mint az emberi szeretet Neki a lények olyanok, mint szalma kutyák.¹

Az elhivatott szeretete is nem olyan, mint az (általános) emberi szeretet.

Neki a teremtmények olyanok, mint szalma kutyák.“ (5).

A mai nyelven a természet a fajt akarja fenntartani. Az egyes egyedeket könyörtelenül feláldozza a faj érdekében. Az emberi szeretet mindig egyedekre irányul. Tehát innen látható a mélyreható különbség. Ez a mélyről jövő gondoskodás a Tao szeretete, ami a nagy általánosságokra irányadó. Ezzel szemben a lényekben és első sorban az emberben kialakult, egy új ható tényező, az én. Hogy Laotse miképpen fogja fel és miben látja az én lényegét és veszélyeit, a következőképpen fejezi ki:

„Kegy megszegyenítő a félelem miatt.

Tisztelet (tisztesség) nagy baj az én miatt.

Mit jelent az, hogy: Kegy megszegyenítő a félelem miatt?

A Kegy valami lealacsonyító:

félni kell, hogy az ember megkapja-e,

és félni kell, nehogy az ember elveszítse.

Ezt jelenti tehát az, hogy Kegy megszegyenítő a félelem miatt.

Mit jelent az, hogy tisztelet nagy baj az én miatt?

¹ Ez egy hasonlat a régi chinai életből. Bizonyos szent ünnepeknél szalma kutyákat csináltak, amelyeket az ünnepek alatt nagy tisztelettel vettek körül; ennek befejeztével pedig eldobták őket.

Az ok, amiért engem nagy baj érhet, az az,
hogy nekem egy énem van.

Ha nem volna énem,

micsoda baj érhetne akkor még engem?

Ezért: aki az ő énjében a világot tiszteli,

arra bizony rá lehet a világot bízni.

Aki az ő énjében a világot szereti,

annak bizony át lehet a világot adni." (13).

Tehát az „én” az a valami, az az új principium, ami szemben állhat az univertálisításokra törekvő természettel vagy az őszöntönökkel. Az én egy kis világ, önálló célokkal, vágyakkal, akarattal, és így szembe kerülhet a fenti elnevezésünk szerint a fajt fentartó mély ösztönökkel. Az összes szemlélődésünk, az öntudatunk stb., az mind az énből összpontosul és magán viseli az ének discret jellegét. Ezért mondja, hogy:

„ha nem volna énem, micsoda bajom lehetne még.”

Az élet fókusa, ahol minden tudatosítódik, az az én és ha nincsen én, akkor nincsenek bajok sem. Viszont az életet kormányzó mély életerők — a Tao — célja a faj, (de ezt csak sok én által tudja megvalósítani). Tehát az én, bár a Tao által van és a Tao célját szolgálja, de nem maradék nélkül a Taot valósítja meg. Az utolsó sorok arra vonatkoznak tehát, hogy aki az önismeretben felemelkedik addig, hogy felismerje önmagában az általánosat, az egyetemet és le tudja mondani az esetleges célokról, az való a világ kormányzására. Tehát azt is mondhatnók, hogy általános szempontból amennyi a Tao szellemében gyakorlatilag kifelé hat belőlünk, annyi az énként általános jelentősége.

Ezek után könnyen megértjük, hogy mit ért Laotse a nagy élet alatt. A mi egyéni kis énként élete is élet, de emellett van egy más, átfogóbb élet, amit ő így részletez:

„A nagy élet formája
teljesen követi a Tao-t.

A Tao hozza létre a dolgokat
láthatatlanul, megfoghatatlanul.

Megfoghatatlan, láthatatlan módon

vannak benne képek (amelyek mintájára a dolgok létre jönnek).

Láthatatlan, megfoghatatlan módon

vannak benne dolgok!

„Megérthetetlen módon, sötétben, homályosan
csira van benne.

Ez a csira az igazság.
Benne van a hit.
Kezdetről kezdve a mai napig.
nem nélkülözhető az ő neve,
hogyan az összes dolgok keletkezését megértjük.
És honnan tudom én,
hogyan az összes dolgok keletkezése így van?
Épen ő általa". (21). T. i. épen a Tao által, amit Laotse állan-
dóan hangsúlyoz, hogy ez a világ gyökere.

Tehát az egyéni élet mögött ott van a nagy élet. Amit látunk, érzünk, tapasztalunk, mind egyéni szemüvegen megy át, de mögötte universalis jelentőségű dolgok vannak. Tehát érthető, hogy egyéni és általános érdekek összeütközésbe kerülnek. Mély felismerés és mély életbölcesség kérdése tehát úgy intézni az életet, hogy minden érdek kielégítést nyerjen. Ez a kielégítés, mivel különböző szempontok kerülnek egymással szembe, csak úgy lehetséges, ha egyesek engednek. Erre nézve Laotse bő tanácsokkal lát el. Egyik út, vagy mód erre a vágyak megfékezése, amit így fejez ki:

„Az (erős) színek megvakítják a szemet.
Az (erős) hangok megsüketítik az ember fülét.
Az (erős) ízek eltompítják az ember torkát.
Lóverseny és vadászat az emberi vágyakat felkorbácsolja.
Ritka javak megzavarják az ember pályáját.
Tehát az elhivatott is: Gondoskodik a testről és nem a szemről.
Nem törődik a távoliakkal és a közelihez (célokhoz) tartja magát". (12).

A közeli célok alatt kell érteni az életnek az elengedhetetlen alapfeltételeit. Ezekhez az életfeltételekhez pedig csak önmérséklet által juthatunk el. Az önmérséklés cím alatt ezt mondja:

„Valamit megtartani akarni és amellet túlságba menni:
nem érdemes a fáradságra.
Valamit kezelni akarni és amellet mindig túl szigorúnak lenni:
azt nem lehet sokáig fenntartani.
Arany és drága kövekkel töltött termeket
senkisé nem tud megőrizni.
Gazdagnak lenni és amellet még gőgösnek is:
az magától szerencsétlenséget idéz elő.
Ha kész a mű, visszavonulni:
ez az ég szelleme." (9).

Az egyének együtt élnek és így alakul ki az embereknél

a társadalom. De nemcsak az embereknél, hanem vannak állatok is, amelyeknél társadalmi szervezeteknek határozott nyomai vannak, némely esetben egészen magas társadalmi szervezkedés. Újabban még a növények világában is beszélnek társadalmi csoportosulásokról, tehát az egyének együtt élése által alakul ki a társadalom; és természetes, hogy Laotse a társadalomra is mond megjegyzéseket, olyanokat, amelyeket a mai modern életben is alkalmazhatunk. (Hogy a Laotse-féle sentenciák ma is alkalmazhatók, másfelől azt mutatja, hogy milyen mélyreható törvényszerűségek vannak a társadalom életében is, túl időn és fajokon.) A társadalom pedig egy organismus, amelyik szervekre tagolódik stb., ami újabb és újabb nehézségeknek lesz a kútforrása. A társadalomban a béke fontos és erre nézve Laotse így vélekedik:

„A kiválókat nem kell előnyben részesíteni;
úgy megóvjuk magunkat attól, hogy az emberek (egymással)
harcoljanak.

Nehezen elérhető javakat nem (szabad) értékeseknek tartani;
így megakadályozzuk, hogy az emberek tolvajok legyenek.

Semmi kívánatosra nem kell törekedni;

így megóvjuk magunkat attól, hogy a szívünk megzavarodjék.

Úgyan ez a rendje az elhivatottnak is:

Szívét egyszerűvé teszi és a testét szívóssá.

Vágyait mérsékli és csontjait megerősíti.

Állandóan gondoskodik arról, hogy az ő emberei (a társadalom)

megismerés és vágyak nélkül legyenek

és hogy ama megismerők (felvilágosultak) ne merjenek cselekedni.

A nem cselekvést gyakorolni;
akkor minden rendbe jön.” (3)

Ez a nem cselekvés Laotsének egyik legnehezebben érthető elve. Ezt gyakran félre is értik, mert passzivitásnak tartják, pedig nem erről van szó. A lényege a dolognak az, hogy Ő éles különbséget tesz egyénies emberi célok és a Tao céljai, hatásmódja között. Ezért nevezi Ő az egyiket hatásnak, a másikat cselekvésnek. (A német fordításban wirken és handeln). A hatás alapja természeti törvényszerűségek volnának, a cselekvésnek pedig emberi, egyénies célok, amelyek gyakran üzleti jelleget vesznek fel.

A társadalmi szervezettel együtt jár mindaz, amit társadalmi harcok néven ismerünk. Laotsének elve a társadalom éle-

ténél is az, hogy engedjük a Taot érvényesülni és lehetőleg kevés mesterkéltséget vigyünk bele. Ő azt mondja, hogy :

„Hagyjátok a szenteskedést, hagyjátok a tudományt :
és a nép százszorosan nyerni fog velem !
Hagyjátok az erkölcsösködést, hagyjátok a kötelességet :
és a nép vissza fog térni a családiasság és a szeretet útjára.
Mondjatok le a mesterkedésekről, mondjatok le a nyereségről :
és nem lesznek többé tolvajok és rablók !
Ebben a három dologban a szép látszat nem elég.
Gondoskodjatok róla, hogy a népnek legyen valamije, amibe
kapaszkodhassék !
Legyetek egyszerűek, maradjatok őszinteségekben :
akkor csökken az önzés, így csökkennek a vágyak !” (19)

Bár egyesek az ilyenféle állításokat társadalom elleneseknek mondják, én úgy értelmezem, hogy ezekben is a társadalom békés életének a gyökeréig akar lehatolni. Hogy ilyen értelemben kell ezen tételeit érteni, azt világosan megmondja a következő versben :

„Elhagyták a nagy Taot :
és jött a kötelesség és erkölcsösség.
Divatba jöttek az okosság és tudományosság (Erkenntniss) :
és keletkeztek a nagy hazugságok.
A vérrokonok meghasonlottak :
és keletkezett a gyermeki kötelesség és szeretet.
Az államok zavarba és forrongásba jöttek :
és voltak hű szolgák.” (18)

A hű szolga csak egy urat szolgál, csak egyet véd, már pedig a nagy Tao nem az egyest tolja előtérbe, hanem az általánost, vagy a fajt.

A társadalommal együtt jár annak szervezethez és így keletkeznek a kormányformák. Laotse legtöbbször uralkodókat és királyokat említ, de a lényeg nem is a mai nyelven vett kormányforma, hanem az államfő. Erre pedig így nyilatkozik :

„Ha egy egészen nagy (ember) uralkodik, a nép csak épen tudja, hogy ő (ott) van.
Kisebbséget szeretnek és dicsérnek,
Még kisebbségtől félnek,
Még kisebbséget figyelembe se vesznek.
Ha az ember nem bizik eléggé,
Nem is talál bizalmat.
Milyen fölényesek voltak amazok az ő szavaik értelmezésében !

A művek elkészültek, a munka elvégeztetett,
És a nép emberei mindnyájan abban a hitben voltak :
„Mi szabadok vagyunk”. (17)

Hogy Laotse-nek a társadalommal szemben ez az állás-
pontja, azt hasonlóképen nyíltan kifejezik a következő szavai :

„Amíg a Tao az ő teremtés előtti örökkévalóságában megmarad,
nincsenek nevek. (Az az nem keletkeztek még lények.)

(Ha fejedelmek és királyok értenek hozzá, hogy őt (a Taot)
megtartsák

(így minden lény félre áll, mint vendégek (az az alkalmaz-
kodnak) :

Ég és föld egyesülnek, hogy édes harmatot csepegtessenek.

A nép magától becsületes lesz).

Ha a külső alakulás megkezdődik,
akkor vannak csak nevek.

Amíg a nevek a létezéshez alkalmazkodnak,

tudja az ember, hogy hol álljon meg, úgy elkerüli a zűrzavart.

A Tao-nak a világhoz való viszonyát össze lehet hasonlítani
a hegyi patakokkal és völgyi vizekkel, amelyek folyókká egye-
sülve tengerekbe folynak.” (32)

A víz itt metafizikai hasonlat, amelyik magától tudja,
hogy hova folyjon és amelyek vita nélkül egyesülnek a mé-
lyebb helyeken. A súlypont itt is a Taon van, ezt kell a feje-
delmeknek megvalósítani. Már most természetes, hogy lehet
kérdezni, hogy mi lehet a módja a helyes kormányzásnak. Erre
nézve is mond részleteket. Ezek a részletek azonban szintén
általánosak. Pld. :

„Amit az ember össze akar húzni,
azt először engedni kell jól kiterjedni.

Amit az ember gyengíteni akar,
azt először engedni kell jól megerősödni.

Amit az ember meg akar szüntetni,
azt engedni kell, hogy először jól kiélje magát.

Ahonnán az ember venni akar,
ott először alaposan adni kell.

Ez a titkos megvilágosodás.

A puha győz a kemény felett,
a gyenge győz az erős felett.

A birodalom segítő (előmozdító) eszközeit nem kell az embe-
reknek megmutatni.” (36).

Épen úgy, amint a természetben sem látjuk a természet;
erők működését, csak az eredményt.

A birodalmak életében harcok és háborúk is vannak. Tehát Laotse ezek mellett sem mehet el, hogy ezekre ne tegyen megjegyzést. Itt is mély megértést tanusít és tudja, hogy vannak kényszer helyzetek, amikor a harc elkerülhetetlen. Azonban álláspontját határozottan megmondja.

„A legszebb fegyverek is bajt hozó eszközök,
és az élőlények bizonyára gyűlölik őket.
Ezért, aki a Tao birtokában van, nem marad azokkal.

A nemes ember az ő köznapi életében
a baloldalt tartja a megtisztelő helynek.

A hadakozásnál

a jobb oldala megtisztelő hely.

A fegyverek bajt hozó eszközök

és nem a nemes lelkű ember számára valók.

Csak ha már nem lehet másképen, használja őket.

Neki a legfőbb dolog a béke és a nyugalom.

Ő győz, de nem örül neki.

Ha ő örülne neki, akkor az emberhalálnak örvedene.

(Megjegyzések ünnepi és gyászszertatásokról).

Embereket nagy számban megölni, azt a könyörület könnyeivel
kell megsíratni.

Aki a harcban győz, úgy viselkedjék, mint gyászesetnél“. (31).

Igen fontos neki a nemes lélek. Ez is egy fokozat az ember fejlődési fokozataiban. Ezek mellett vannak megjegyzései, amelyek gondolkodásra készítetnek, de mindig komoly magot találunk bennük. Így

„A nehézséges a könnyűnek a gyökere.

A nyugalom a nyugtalanság úra.

Tehát a nemes ember is:

egész nap vándorol

anélkül, hogy nehéz terhétől (azaz a bölcseségtől megválna).

Előtte lehet minden pompa:

Ő megmarad az ő magánosságában.

Mennyivel kevésbé teheti meg a birodalom ura,

hogy az ő saját személyében a föld kerekességét könnyen vegye!

Könnyelműség, könnyenvétel által elveszítjük a gyökeret.

Nyugtalanság által elveszítjük az uralmat.“ (26).

Tehát a birodalom úrának nem egyéni célokat és vágyakat kell követnie, hanem éreznie kell, hogy az ő személye sokaknak az életéért felelős. Az uralkodói erényekhez tartozik a szeretet is. „Aki mint a birodalom uralkodója, szereti az ő embereit, az bizonyára cselekvés nélkül képes hatni.“ Ugyan-

csak ebben a versben azt mondja, hogy: „aki tiszta pillantással mindent áttekint, az ismeretek nélkül maradhat“. Tehát itt újra szembe van állítva a dolgok természetes rendjének mély megérezése az anyagi ismeretekkel. A fontos az élet mélysége: „Teremteni és táplálni, teremteni és nem birtokolni: hatni és megtartani, sokasítani és nem uralni: ez a titkos élet.“ (10).

Ha az eddig elmondottakban röviden ismertettük Laotse tételeit rendszeresen, ez nem meríti ki az ő bőségét, amellyel a Tao lényegét, működési módját új és új oldalról megvilágítja. Véggkövetkeztetésképpen pedig mindig az elhivatotton mutatja meg, hogy ő miképpen alkalmazza azt a gyakorlati életben. A Tao működése, hatása, mindig láthatatlan, alig észrevehető. Pld.:

„Jó vándor nem hagy nyomot vissza.
Jó szónok nem árulja el magát (nem ad támadási felületet).
Jó számolónak nem kellenek számoló pálcikák.
Jó záró nem zár lakattal és retesszel,
és mégsem tudja senki sem kinyitni.
Jó kötő nem köt zsinorral és kötéllel,
és mégis senki sem tudja kibontani.
Tehát az elhivatott is:
Ő mindig jó mentője az embereknek,
ezért nincsenek ő előtte rossz (elvetni való) emberek.
Ő mindig jó mentője a lényeknek
épen ezért nincsenek (ő előtte) elvetemült lények.
Ez az ő kétszeres megvilágosodása.
Ő a jó embereket a nem jók tanítóivá teszi,
és a nem jókat a jóknak, mint (gyúrható) anyagot a kezé-
ben adja.
Aki nem tisztelné az ő tanítóit
és aki nem szeretné az ő tanítványait (az ő anyagát),
az minden ismeret dacára nagy elvakultságban leledzene.
Ez a legfontosabb titok.“ (27).

Tehát nincsenek rossz emberek, de az emberek nem egyformák. A jók nevelik a rosszakat. A tanító és tanítványt a tisztelet és szeretet kötik össze. Ez a két szempont irányvonalként szabályozza a társadalom életét. Valójában, ha összehasonlítjuk ezeket az elveket a történelemből ismert társadalmi harcokkal, látjuk, hogy a Laotse elveiben benne van a szélsőségektől mentes, emberies életelv, amihez békés időkben mindig visszatér az időnként felzavart társadalom.

Nagy eszme gazdagsággal és mély értelemmel keresi ki

az emberi élet jellemző szempontjait és azokat összeköti a Taoval. A Tao működési módjára pedig mély természeti megfigyeléseiből veszi a képeket. Így ezernyi sokféle lényt ismerünk, de mindenik a maga módján beteljesedik és oly tökéletességet ér el, hogy részt tud venni a nagy életforgás fenntartásában. Ez a Tao lényege.

„Ami félben van, az meg fog teljesedni,
Ami görbe, az ki fog egyenesedni.
Ami üres, az tele lesz.
Ami öreg, az meg fog újjulni.
Akinek kevese van, az kapni fog (annak adatik).
Akinek sok van, az megzavarodik.

Az elhivatott is tehát:

Ő csak egyet fog fel és a világ mintaképe.

Ő nem akar kitűnni,

ezért megvilágosodik.

Ő maga nem akar semmi sem lenni,

ezért ő felmagasztosul.

Ő nem dicsekszik,

ezért műveket hoz létre.

Nem tolakszik előre,

ezért felemeltetik.

Mert aki nem harcol (veszekszik), az egész világon senki sem tud vele harcolni (veszekedni).

Amit a régiek mondtak: „Ami félig van, annak meg kell telnie“, valóban nem üres szó.

Minden igazi tökéletesség bele van foglalva.“ (22)

Ezt nevezi ő alázatosságnak.

Az egész természetet a Tao megtestesüléséuek tekinti és csodálatos megérzéssel ragadja meg azokat a vonásokat, amelyek kategoriaszerűen alkalmasak erre. Egyik versének felírása: a mozgékonyosság lényege, melyben a vízből indul ki:

„A legnagyobb jóság olyan, mint a víz.

A víz jósága abban áll, hogy minden lénynek vonakodás nélkül használ.

Oly helyeken időzik, amit minden ember megvet.

Ezért áll ő közel a Taohoz.

A lakásnál a jóság a helyben van.

A gondolkozásnál a jóság a mélységben van.

Az ajándékozásnál a jóság a szeretetben van.

A beszédnél a jóság az igazságban van.

Az igazgatásnál a jóság a rendben van.

A munkánál a jóság a képességben van.

A mozgásnál a jószág a helyes időben van.
(És végül) — Aki nem törekszik sokra,
épen azáltal mentes lesz a dorgálástól." (8)

Ezek mellett Laotse nagy bölcséleti problémákat is érint. Amikor kétféle ismeretről beszél és az u. n. ismeretek ellen beszél, ismeretelméleti területeket érint. Vannak kijelentései, amelyek értékelméleti megsejtéseinek kifejezései. A Tao fogalma csodálatosan szerencsés alkotás. Egy jelzés csak, amit rövid definícióban adni nem lehet, amit csak több és több oldalról lehet jellemezni, amit az élet zsinórmértékéül vehetünk mindig, ha képesek vagyunk intuitive őt jól megérezni. Nem logikailag megadható és kimeríthető fogalom, hanem megérezni kell őt mély életérzésekkel.

Gyulai Zoltán.

Brassai Sámuel és a muzsika.

V. közlemény.

A tősgyökeres magyar veri a zongorát, a német úti (Anschlag), a francia érinti (toucher le piano). Ezen kifejezések közül egyikkel sem tudta Dreyschock játékát jellemezni, mert az ő kezei „csókolták a clavisokat“. Úgy tartotta, hogy Dreyschock szívet, eszet egyaránt megrohanó és magával ragadó hatalom volt. Mellette még Bülow játékát szerette, mert Lisztre emlékeztette, annak legjobb idejéből és mesterségbeli készsége tökéletes, szabatos, tüzes volt.¹ Mikor Bülow Beethoven zongoraversenyét játszotta, nem volt megelégedve a zenekarral, mert az csak kísért, holott versenyző zenekarra lett volna szükség, mert Beethoven versenyműveiben a zenekar a szólistát nem kíséri, hanem azzal versenyez, ehhez a szólista a zenekar utolsó hangszerének a munkáját is kifogástalanul kell hogy ismerje.²

Bülowról elismeri, hogy méltó tanítványa Lisztnek, technikájával meg is van elégedve, de azt mondja, ez csak az első átlomása a tudásnak, művésszé csak akkor fog érni, ha önműveléssel, mely százszor annyi gondot, erélyt, fáradságot igényel, megszerzi azt a műveltséget, amely szükséges ahhoz, hogy eredeti, igazi egyéniséggé válhasson.

Mikor Erkel Ferenc az 1856-ban Pesten tartott Mozart ünnepeken annak egyik zongoraversenyét játszotta, akkor is rosszalását fejezte ki, hogy a zenekar feltűnően kísért, holott ezt egy klasszikus versenyműnél észre sem lenne szabad venni, mert a zenekar együtt kell hogy játszó, versenyezzen és lélegzeljen a szólistával.³

¹ Szépirodalmi Lapok 1853. (45. sz.) Bülow úr és még valami címen.

² Bülow úr harmadik zenéje. Szépirodalmi Lapok 1853. (48. sz. 756—760. l.)

³ Mozart ünnepély. Budapesti Hirlap 1856. (25. szám).

A magyar zongoristák közül Székely Imrét szerette. Székelynek nagy sikere volt Angliában. Brassai meg is magyarázza ennek az okát. Székely játékában valódi jellem van, az ő művészete valódi „gentlemanlike“, amit az angol mindennekeftt becstül és megérez.

Thern Károly egyik kamarazeneestélyen egy Haydn trio zongoraszólamát játszotta ragyogóan, Brassai még sem tudta megbocsájtani a „kikszert“, melytől az Andanteban megkímélhetne volna áhítatos hallgatóit.

Schumanné-Wieck Klára zongorázását nagyon sokra becsülte. Elismeri, hogy az előadók között „sokak a hivatalosak, de kevesek a választottak“, de ezek között is első helyre teszi a nagy zongoraművésznőt, aki a szerzemény lelkébe hatol és megadja minden árnyalatának, a világ és érzelem fokozatának saját színét, rajzát, zamatát. Ragyogó készségét alá tudta rendelni a zeneszerző elgondolásainak, hogy húr, billentyű, pedál és zongora elenyésztek.¹ 1858 ban Rubinstein Antal három estélyt adott Budapesten. Rubinstein, a zongoraművész legismertebb és legünnepeltebb mestere volt hangszerének. Az egész világ bámulta a nagy orosz pianista tudását. Brassai a pesti hangversenyekkel kapcsolatosan alapos bírálat tárgyává tette az előadó művészek között feltűnt új csillagot. Tiltakozik az ellen, hogy Rubinstein Liszt örököse lehetne, ami a zongorajátékát illeti, elismeri, hogy ha csak bámúlatos, szédítő mesterségbeli készségét veszik tekintetbe, úgy esetleg lehet Rubinsteint Liszt mellé helyezni, ha azonban szellemi oldaláról vizsgálják játékát, úgy nem állhatja a versenyt Liszttel. Rubinstein játéka, símaság, lágyság, mérséklet. Jámbor autokrata ő a zongora birodalmában, aki sohasem enged magát elragadtatni, de nem is ragad magával senkit.

Az előadott Field, Chopin, Mendelssohn, Schumann művekből nem tudott rejtett szépségeket felszínre hozni, olyanokat ért, melyek nem lebegtek a művek felületén, de melyeket megcsillogtat egy lángész. Amint Brassai mondja: „Nem törölte le a lepke szárnyairól a port, de nem is mutatta nagyítóval a pikkelyeknek tisztán szemmel nem látható bámúlatos kristály-alakjait.“ Rubinsteinnak a mesterségbeli részen túl, nemcsak a nehézségek legyőzésében állanak érdemei, hanem az árnyalatok tökéletes vissza-

¹ Wieck Klara. Budapesti Hirlap 1856. (51. sz.)

adásában, ritmusban, frázisok és periódusok helyes hangsúlyozásában, a finom billentésben is remek, de hiányzik belőle az a magyarázhatatlan valami, amit léleknek lehet nevezni.¹

Rubinstein játékará az általa előadott Beethoven szonátával kapcsolatban mutat rá és azt írja²: hogy mikor a művet Lichnowszky gróf, kinek ajánlva van, Beethoventől először hallotta játszani, a gróf programmot vélt benne felismerni, nem úgy, mint a jövőző-zenéje-féle szerzeményeknél, melyekben programmot még a nyomtatott könyv ellenére sem lehet felfedezni. Beethoven bevallotta, hogy a gróf szerelmét akarta a műben megénekelni. Beethoven — amint azt Schindler meséli — bizalmas körben elárulta, hogy az első tételben a fej és szív küzdelmét, (a gróf imádoztja t. i. rangon aluli volt), a másodikban a szerelmesek beszélgetését igyekezett zenei hangokba önteni, de ezeket nem lehetett Rubinstein játékból kiérezni. Egy bravuros darab lett belőle Rubinstein előadásában, melyet kellemesnek sem lehetett mondani. A második tétel pedig unalmas volt, mert a nem nagyon változatos ismétléseket, csak állandóan frissülő lelki ingerrel lehet és kell érdekessé tenni. Rubinstein a második tételben valószínűleg úgy gondolta: „Zwei liebende zu hören, mag für Götter eine Unterhaltung sein, aber für Sterbliche ist es herzlich langweilig?“ A mester úgy látszik e felfogás szerint adta elő a tételt.

Tudta Rubinstein zongorázásáról, hogy rég nélkülözött fényes oldalai is vannak, habár nincsen eszményi magasságban. Készsége azonban olyan magas fokon áll, melyen felül ember alig emelkedhetik. Főképpen azon örvend, hogy a hazai tehetségeknek olyan tükröt mutatott, melyben láthatják az utat, ahova ők még nem jutottak el, de ahova elérkezhetnek, mert „amit egy ember megtett, más is megteheti.“

A zongoristáknak azt ajánlja, hogy előadáskészségük képzésére minél több hegedűst és énekest hallgassanak, mert ennek több hasznát veszik, mintha a legkitűnőbb zongoristák hangversenyeit látogatják. A zongorajátékban olyan nagy szerepe van a mesterségbeli készségnek, hogy az érzelmi kifejezés őszinteségét és előadás zeneiségét csak igen gyakorlott fül tudja felfogni. A zongorista könnyebben hallja ki az érzelmi és értelmi részeket, a

¹ Rubinstein Pesten. Budapesti Hirlap 1853. I. 22. (17. sz.)

² Rubinstein Pesten. Budapesti Hirlap, 1853. I. 22. (17. sz.)

vonóshangszereknél és éneknél. Brassai idejében a zongora-technika hatalmas ugrással lendült előre és a zongorazenét a „nyegleség tomboló termévé“ tette, mely a zene állatseregletében a pávát képviseli, melynek csak kiterjesztett farkát szabad nézni, de csúf lábaira nem szabad pillantani. Valóban a zongoratechnika fejlődése a zongorairodalomban addig nem ismert és ízléstelen zongoraműveknek lett bölcsője, melyek mást nem adtak, csak zongora-akrobatizmust. Brassainak igazságos volt kitörése a sok ábránd és zongoraegyveleg ellen.

A hegedűsök közül nem hallotta Bécsben Paganinit, pedig állandóan sietett azokba a városokba, melyekben az ördögi hegedűs hangversenyezett, így nem kaphattunk képet arról a hatásról, melyet ez a rendkívüli előadó gyakorolhatott rá.

H. W. Ernstről alkotott véleményéről már az előzőkben beszámoltam. Auer Lipótot, a későbbi világhírű hegedűművészt, a moszkvai zeneakadémia nagy mesterét, csodagyermek korában hallotta, mikor őt tanára Ridley-Kohne először állította Pesten közönség elé. Brassai nagyon tiltakozott a csodagyermek mutogatása ellen, bár elismerte, hogy bizonyosfokú technikai érettsége és rátermettsége volt a gyermeknek, de jóslásokba nem bocsátkozott.

Ridley-Kohne másik gyermek hegedűsének a későbbi nagy hírű tanárnak Edmund Singernek nagyobb jövőt jóslt a pesti bemutatkozása után, de mikor az felnőtt, a kiképzett Singerben nem találta meg azt, amire gyermekkori bemutatkozása feljogosította. Azt mondja, hogy ami zamat a gyermek hegedülésében volt, abból felnőtt korára nem maradt meg más, mint száraz tónusa.

Elragadtatás hangján ír azonban a fiatal olasz hegedűművésznről: Millanolo Terézről, aki mint gyermek járt Pesten. Játékáról azt írja, hogy az kritikán felüli és előadásában egy foltot nem tudott találni. Legnagyobb érdemének pedig épen azt tartja, amit a többi bírálók hibáztatnak, hogy nagy készültsége és hibátlan technikája mellett, játéka mindig nőies marad.¹

Huber Károly hegedűjátékát (Hubay Jenő apja volt) nagyon szerette, mert volt abban valami édes báj, mellyel ritka élvezetet nyújtott hallgatóságának. Azt írja róla a Szépirodalmi Lapok 1853

¹ Zenepolémia. Szépirodalmi Lapok 1853. (51. sz. 408—411. old.)

év 18-ik számában:¹ Szép és merész vonása, zengő hegedűhangja, gyors ujjá, tisztasága, szabatossága sok más hegedűsnek van, de az ő hegedülésében méz van, édesség, melyet keserűséggel kever, mert saját szerzeményeit játsza. (Huber amellet, hogy az első magyar hegedűiskolát írta, szerzett néhány magyar ábrándot is.) Csak akkor tartotta indokoltnak, hogy virtuóz, zeneművet írjon, ha új „technikai fogásokat“ tudott kitalálni, mint azt Paganini tette. Ajánlja a munkamegosztást: a virtuóz játszék, a zeneszerző pedig írjon zeneműveket. Nem kell — írja Brassai — hogy minden előadó egyszersmind zeneszerző legyen és silány műveivel az élvezet felétől megfossa hallgatóságát. Jóváhagyja egyik szomszédja megjegyzését, aki a hangversenyen azt mondta Huberről: „Er spielt wie ein Gott, aber die Composition ist nichts Wert“. Brassai megírta ezt legjobb barátjáról is Huber Károlyról, kinek házában majdnem napos vendég volt! Ugyanezen a „Zenélyen“ egy énekesnő is fellépett, és az előadott dalról Brassai azt írta, hogy a dallamot a címével nem tudta összeegyeztetni, a szöveget ugyan nem értette, de azt kell hogy gondolja, „míyserint a szerző (Brandt) holdvilágoni sétája közben, valamikor egy holdra üvöltött komondort hallott és az lelkesítő dallama szerzésére“. ² Az énekesnőket is nagyon ostromozta, ha arra szükség volt. Mikor Barthné Schubert: Apáca című dalát túlerősen énekelte, dühösen fakadt ki: ³ „ki a guta találná természetesnek, hogy egy apáca az ő bús mé-lázásában, melyet cellája falaival is fél hallatni úgy kiáltozzon, hogy a zárda egész népe összecsődülne lármájára?“ Nem azt akarta a közönség hallani, hogy mennyi hangot tudott a művésznő énekesnői pályájának vizsályaiból megmenteni, hanem azt, hogyan tolmácsolja Schubert a búsongó apáca gyötrelmeit.

Egy ismeretlen szerző hosszú duettjének befejezése után így ír: ⁴ „azután egy furcsálkodó ismerősöm mondata jutott eszembe: a dohányzásban az a legjobb, hogy az ember elvégzi és leteszi a pipát.“

Tiltakozik az ellen, hogy Meyerbeer Éjszakcsillaga című művet a Nemzeti Színház előadja, mert „a mű bár comica opera,

¹ Második Salon Zenély címen.

² Második Salon Zenély címen.

³ Harmadik Salon-zenély. Szépirodalmi Lapok 1853. (21. sz. 324-327. old.)

⁴ Ugyanott.

zenéje annyira terhelt, és mesterséges, mintha Harlekint lovagpáncélban, Colombinát nehéz selyemuszályos ruhában látnók bohóskodni. Az egyik szereplőnek sem vékony termete, sem hangja nem illuziót keltő, miért is azt követeli, ha már a hang gyenge, a zenekart le kellene halkítani addig a pianóig, melyet Beethoven kívánt egykor kürtöseitől. A dalmű másik énekesnőjéről írja, hogy egy s más módokkal képes kárpótolni azt, amit hangja vagy éneke nem bír, de általában az előadáson szereplő összes énekeseket műkedvelőknek minősíti. Szidja kiejtésüket, pedig az egy vígoperánál elengedhetetlen feltétel és követeli, hogy olyan dalműveket játszanak, melyekkel zavartalan élvezetet tudnak biztosítani a közönségnek.

A filharmónikus zenekar kürtöseinek réme volt Brassai, nem nyugodott addig, míg Erkel nem gondoskodott jó fuvósokról. Az Oberon-nyitány eljátszásakor így ötleteskedik: „Mi soha életünkben nem tapasztaltuk a legőszintébb részvét oly magas fokozatát, mint amilyent a kürtös megnyugvásában, midőn három hangból álló bevezető solójában, a harmadik kottára szerencsésen eljuthatott. Ehhezképest a

„Waterloi diadal
Mind csak kakasviadal!”

Más alkalommal Beethoven „utolérhetetlen” Septettjének előadásakor a kürtőssel kapcsolatosan azt mondja, hogy mikor Beethoven ezt a művet írta, még nem voltak ventiles hanem természetes hangolású kürtők: „szellentyűk, billentyűk, húzantyúk” nélküliek. Brassai ilyen régi hangszeren hallotta a nagy mester ezen remekét, de soha akkora „gigszerekkel”, milyennel a Nemzeti Színház kürtöse az ő korszerű hangszerén játszotta.²

A filharmónikus zenekart sem kíméli, kifogásolja, hogy a tagok nem járnak el pontosan a próbákra. Mikor Erlingerné, a híres énekesnő a pesti Mozart-ünnepségeken Titusból egy áriát énekelt, megírja, hogy hangja gazdag, szép, tömör, de ez csak nyers márvány, nem szobor. Szorgalmas gyakorlást és hangsorok éneklését ajánlja neki. Ugyanezen ünnepségeken a Mozart Titus nyitányáról azt írja, hogy a zenekar nyugodtan indított, de

¹ Budapesti Hirlap. 1856. II/20. (42. szám.)

² Hangverseny Zollner zongoramester javára. Szépirodalmi Lapok 1853. (63. sz.)

egyszerre elkezdtek a zenészek sietni és hangosan játszani, így a mű szépségeit nem lehetett zavartalanul élvezni. Olyan volt az egész, mint mikor a tanító elviszi iskolásait sétálni, az első tíz lépésen szép nyugodtan mennek, de azután a gyermekhad el kezd össze-vissza futni, mint egy pajkos, könnyelmű eleven sereg.¹

A primadonnától azt kívánta, hogy kittünően énekeljen, de jó hanganyaga sem hiányozhatik. Színésznői képességei épen úgy kell legyenek, mint bizonyosfokú szépsége is. Ne legyen Vénus, de „szükséges annyi kellem arcban, természetben, kifejezésben, sőt öltözetbeli ízlésben is, mely a tökélyes és csábító szépség hiányát elfeledtesse, ne éreztesse a közönséggel azon kedélyesértő ellentétet, mi a szerelem örjögései között egyfelől s az azon szenvedélyt felhívni nem képes kecshiány közt másfelől szükségkép létez és leverőleg hat“. Halévy: Zsidó hölgyének előadás alkalmából egyik énekesnőről írja, hogy „olgy díszes ruhában jelenék meg, hogy ha azon ékeknek csak egy-harmadát jutatta volna énekének, kezét, lábát csókolnám, mint alázatos szolgája“.²

Dreyschockban épen az egyéni, művelt, ízléses zongoristát szerette, aki nem csak hangszerével versenyzett, de e legnagyobb mesterekkel, sőt az idővel is, mert estélyén a hallgatót végigvezette egy évszázadon és minden zenei stílust utólérhetetlen saját modora emelé, finomítá, nemesíté“. Úgy találta, hogy játékában óriási erő kimondhatatlan gyöngédséggel párosult.

Ha el volt ragadtatva egy előadótól, akkor Brassai nem sajnálta a jó szót. Maga mondja a Szépirodalmi Lapok egyik tárcájában, (1853. évf. 34. szám) „Nem szabad irigyelni a végrehajtó művésztől, rövid pillangó életében a csokrot, ha megérdemli. Az előadóművész pályája oly röggös, hosszú, meredek, fárasztó, sikere, diadala oly bizonytalan, hogy azon kevés napokat, melyeken nekünk valóban élvezetet nyújt soha sem lehet neki elég kellemessé tenni... Az utókor alig méltányolja az előadót, Viotti vagy Paganini olyan halott betűk, mint volnának Beethoven szonátái Liszt és Dreyschock nélkül“.

Valóban Dreyschock, Wilmers, Taussig, Kalkbrenner a sok remek zongorista, akiknek pusztá nevére tolongott a közönség a

¹ Mozart ünnepé'y. Budapesti Hírlap 1856. (25. szám).

² Zenészeti krónika. Szépirodalmi Lapok 1853. (44. szám).

nagy hangversenytermekbe, kikről öles dicsérő írások jelentek meg, a mai nemzedéknek úgy tűnnek, mint halott betűk és alig akad valaki, aki nevüket hallotta volna.

12.

Brassai abban az időben fejtette ki zenebírálói munkásságát, mikor Magyarországon a nemzeti öntudatra ébredés megindult. Érthető, hogy a zenében is a magyaros kifejezés mód keresése volt divatos. Nem csak magyar, de idegen művészeket is magával ragadott ez az áramlat. A magyaros dalművek, ábrándok, egyvelegek ideje volt ez, mikor a föld alól nőttek ki az efféle zene-művek. Brassai nagyon óvatos álláspontot foglalt el az ilyen muzsikával szemben, megérezte, hogy ezek a kísérletek csak magyarosak, de nem magyarok. Nem hódolt be a divatnak, sőt amikor csak erre alkalom adódott, felemelte tiltó szavát ellentük.

A magyaros dalművek ellen is nem egyszer tiltakozott. Legtöbbször egyszerűen agyonhallgatta őket. Akkoriban születtek Erkel, Mosonyi, Thern dalművei, de nem akadtam nyomára annak, hogy ezekről nyilatkozott volna.

Dopplernek két művéről ír beszámolót, de mindkettőben elnyeli véleményét, illetőleg csak arra mutat rá, hogy ezt milyen egyszerűen csinálják a dalműszerzőink. A magyar opera receptjét is megadta és igen helyesen mondta, hogy ezeket csárdások, valcereknek olasz-német dalművek modorában való összekeveréséből mesterségesen állítják elő. E tekintetben csak Erkel Ferenc dalműveivel tett kivételt, de az az érzésem, ez a jóindulat inkább a barátnak, mint a zeneszerzőnek szólt. Mosonyinak és Reményi Edének nevét sem említi soha, ami azzal is indokolható, hogy ők a Wagner-elveknél voltak Magyarországon leghűségesebb kifejezői és képviselői, ennél nagyobb bűne pedig szemében aligha lehetett muzsikusnak. Brassai tudta jól, hogy ezek a magyar opera-kísérletek nem jelentik a magyar dalmű megszületését.

Doppler Károly két vígoperájának bírálatában, (egyik a Gránátos tábor, másik A két húszár volt) meg is mondja a véleményét ezekről a kísérletekről: Doppler „zenéjének annyi jeles szerző ismert, hallott munkái adóztak, hogy a belőlük gyűlt szépségek előadására gyenge tehetségünk teljesen elégtelen.” Ennyi az, amit a magyaros operáról mond.

Lakatos István.

(Folytatjuk.)

IRODALOM.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1942. május 17-én az unitárius kollégium dísztermében nagyszerű felolvasó ülést tartott. *Kelemen Lajos* alelnök tartotta a megnyitó beszédet, melynek keretében meleg szeretettel üdvözölte a székfoglalót tartó tagokat, a tudós Dr. Gyulai Zoltánt és a kiváló hírlapíró Borbély Andort. Ezután elnök felkérésére *Dr. Gyulai Zoltán* választmányi tag tartotta meg „*Laotse*” címen mélyen járó, nagyértékű székfoglalóját, melyben állandó érdeklődés mellett Laotse kínai filozófus jelentőségét méltatta. Ezt követte *Borbély Andor* rendes tagnak igen érdekes székfoglalója: „*Unitáriusság és világnézet*” címen. Majd *P. Szentmártoni Éva* 1. *Hlatky Endre*: Az én falumban. 2. *Puccini*: Bohémélet című operájából Mimi áriáját énekelte nagy sikerrel *P. Szentmártoni Lenke* művészi zongorakisérével. A nagyszámú közönség szünni nem akaró tapssal ünnepelte az összes szereplőket. Ezután *Kelemen Lajos* üdvözlő szavakkal átadta Dr. Gyulai Zoltánnak és Borbély Andornak az Unitárius Irodalmi Társaság díszes oklevelét. A lelkes, szép magyar ünnepséggé emelkedett felolvasó ülés a Hímnusz éneklésével ért véget.

Itt említjük meg, hogy *Dr. Ferenczy Géza* az Unitárius Irodalmi Társaság elnöke a székfoglalót tartó tagoknak meleghangú üdvözlő sorokat küldött és pedig *Dr. Gyulai Zoltán* választmányi taghoz ezeket írta:

Kedves választmányi tag afia! Örömmel értesülök a holnap tartandó székfoglalóról irodalmi társaságunkban s ez alkalommal meleg szeretettel üdvözöllek.

Nagyon sajnálom, hogy személyesen ezen sem jelenhetek meg, végvári helyzetem, a még mindig nagy utazási nehézség — akadályoznak vágyaim betöltésében.

Ismerem tevékenységedet a folyóiratunkban megjelent értékes közleményeidből, — kiolvastam azokból társaságunk hiva-

tottságának fejlesztése iránti meggyőződésedet, — adjon egyetlen jó Istenünk ehhez erőt és segédelmet neked. Nagyajta, 1942 máj. 16. Atyafiságos meleg szeretettel köszöntelek készsége híved: *Dr. Ferenczy s. k.*, UIT elnök.

Borbély Andor r. tagot ezen szavakkal üdvözölte:

Kedves tagtárs afia! Unitárius Irodalmi Társaságunk ülésén tartandó székfoglalója alkalmából szívesen köszöntöm.

Azok a hírlapokból olvasott közlemények, — melyeket élvezettel olvastam, — bizalmat és reményt keltenek bennem, az iránt, hogy *örökéletre hivatott társaságunk* a tagtárs afiában egy erős, nem lankadó munkatársat nyert — s hitünk, egyházunk és fajunk közérdekeit fokozott erővel szolgálhatjuk. Nagyajta, 1942 máj. 16. Atyafiságos üdvözlettel: *Dr. Ferenczy s. k.*, a UIT elnöke.

Péter Lajos: *A székelykeresztúri unitárius gimnázium rövid története különös tekintettel a román megszállás éveire.* Székelykeresztúr, 1941. 16 l. Szerző röviden megemlékezik e küzdelmes életű intézetünk keletkezéséről. Felsorakoztatja a nagy tekintélyeket, akik felismerték a székely intézet nagy nemzeti misszióját. Ez a szép multú intézet sokszor mostohája volt az egyháznak is s a román imperium alatt fejlődő élete kettős veszélynek volt kitéve. Egyfelől az egyház akarta, anyagi nehézségek miatt algimnáziummá leépíteni, másfelől a hirhedt Angelescu román közoktatásügyi miniszter nehezedett rá a székelyföldi gimnáziumokra s így a Székelykeresztúrra is. A székelykeresztúri gimnázium mindkét veszélytől szerencsésen megmenekült. Az elsőtől a székelység áldozatkészsége mentette meg, a másodiktól az igazgató személyének feláldozásával szabadult. Van az intézetnek a román imperium idejéből egy másik áldozata is, *Dr. Borbély Ferenc*, akinek rehabilitációja szintén nem történt meg és neve sem szerepel. Az intézet fejlődésénél, a *Sándor János* igazgató nevét is meg lehetett volna említeni, aki legelőször üdvözölte a főgimnáziumi tanárokat.

A székelykeresztúri gimnázium újabbkori életének legsikertesebb, legértékesebb alkotása konviktusának nagyszerű kiépítése, ami elsősorban Péter Lajos konviktusi gondnoknak az érdeme. Péter Lajos egy legyengült, mondhatjuk lezüllött konviktust vett át és takarékossgal, ügyes gazdálkodással úgy megerősítette a konviktust, hogy a jelenlegi és következő nehéz

gazdasági években ez lett a gimnázium legnagyobb erőssége, mely továbbra is lehetővé teszi, hogy sok kiváló, szegény, szé-kely tanuló végezhesse el ott gimnáziumi tanulmányait.

Kristóf György: *Tudományos intézetek Erdélyben.* Kolozsvár, 1942. 30. l. Az Erdélyi Tudományos Füzetek 135 száma-ként jelent meg ez a munka. Időrendben sorolja fel azokat a tudományszerveket, amelyeket a magyar társadalom, az állam támogatása nélkül, saját erejéből létesített. Erdélyben a legrégebb könyvtár a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára. (XIV. század). A XVIII. század végén létesült a marosvásárhelyi Teleki-téka és a gyulafehérvári Batthyáneum. Majd keletkezett: az „Erdélyi Múzeum Egyesület” Kolozsvárt, 1889-ben, a „Székely Nemzeti Múzeum” Sepsziszentgyörgyön, 1875-ben, a „Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat” Déván, 1880-ban, az „Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület”, Gyulafehérváron, 1886-ban, „A 48-as Ereklje-múzeum” Kolozsvárt, 1892-ben „Az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeuma” Kolozsvárt, 1902-ben, a Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat” Désen, 1899-ben, az „Örmény Múzeum” Szamosújváron, 1905-ben, „A Közművelődési Ház Könyvtára” Marosvásárhelyen, 1913-ban, a „Közművelődési Ház” Tordán 1913-ban. Hiánypótló, hasznos, értékes füzet.

Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Kolozsvár 1942. 224 l. Szerző arra a nehéz és bonyolult kérdésre keresi a feleletet, hogy a 22 évig tartó kisebbségi sorsban a magyarság milyen életkeretek között élt és hogyan él ma. Szól elsősorban a köztisztviselőkről, a szabadfoglalkozásuakról, megfigyelte az iparos és gazdatársadalom életét, vizsgálja a munkásosztály problémáit, a nyugdíjasok, a főiskolások hallgatók sorsát, helyzetét. Nagy megértéssel szól külön fejezetben a magyar élet végvári harcosairól, lelkészeikről, tanítókról, tanárokról. Idézi Bálint József orszgy. képviselőnek ezen szavait: „Szobrot kellene emelni a névtelen lelkésznek, tanárnak, tanítónak és ujságírónak. Ők voltak az igazi hősök és mártírok, akik nyomorúságos anyagi körülmények között lelket öntöttek a magyar tömegekbe a csüggedés óráiban.” (121. l.) Statisztikai adatok igazolják, hogy a kisebbségi sorsban legrosszabb helyzete volt a tanítóknak, azután a tanároknak s legjobban élhettek a lelkészek. Ez a sorrend az új magyar életben is megmaradt. Általában azonban nehéz, küzdelmes, hősies sorsa volt a román imperium alatt a társadalom minden rétegének,

az új viszonyok között kétségtelenül megjavult a különböző társadalmi rétegek helyzete, mert már a legfőbb cél az erdélyi társadalom egységének megőrzése, az újjáépítés közös, nagy alkotó munkájára. Tanulságos, hasznos olvasmány.

A negyedik evangélium. Teológiai magántanári értekezéslet. Irta: Lőrinczy Géza. Örömmel vettük kezünkbe Lőrinczy Gézának a negyedik evangéliumról írt tanulmányát. A mi racionális teológiánkon a negyedik evangélium valahogy mindig mostoha gyermek volt. Unitárius szempontból még senki sem írt alapvető munkát erről az evangéliumról. Ezt a hiányt igyekezett pótolni Lőrinczy Géza. Négy részben tárgyalja ebben a teológiai magántanári dolgozatában János evangéliumát. Az első részben, „mint életrajzot”, a másodikban „mint történelmet”, a harmadikban mint teológiai művet” s a negyedikben „mint vallásos élményt”.

A teológiai magántanári dolgozatoknak általában két nagyobb követelményük van: egyrészt, hogy írójuk bizonyosságot tegyen tudományos felkészültségéről, a források és adatok megfelelő felhasználásának ismeretéről, másrészt azonban írója bizonyos kutatási eredetiségről is be kell, hogy számoljon, vagyis „új eredményt” új beállítást törekszik felmutatni. Ez a dolgozat is ennek a két követelménynek kíván eleget tenni. A három első rész csak az adatok feldolgozása, az író széles ismeretének csillogtatása. Az olvasót akaratlanul is meglepi a forrásmunkák nagy száma, az idézetek gyakorisága s az az alaposág, amellyel a figyelme mindenre kiterjed. Minden téglát össze akar gyűjteni, amellyel azt véli, hogy építhet s közben nem veszi észre, hogy olyat is hordott, ami nem tartozik oda. Ez a megállapítás különösen az első részre vonatkozik. A második és harmadik részben sok eredeti, értékes beállítás található, de itt-ott az író nem elég szabatos és világos. Érdekes pl. a „keresztény csoport öntudat” (bár igen szószerinti fordítás) megvilágítása negyedik evangélium történelmi tükrében, de mindjárt a második mondatban homályos. Ebben azt mondja, hogy a negyedik evangélium írója a „kereszténységet úgy igyekszik beállítani, mint egy exclusiv, kizárólagos jellegű mozgalmat”, szerencsére a következőkben azonban világossá válik, hogy nem azt gondolta, amit mondott.

A teológiai dolgozatok második követelményének a negyedik részben tesz eleget. A negyedik evangélium írójában nem egy mélyen gondolkozó, szörszálhasogató elmét lát, ki saját korának hellenisztikus filozófiai felfogását a kereszténységgel egyeztetni össze sem pedig a Szentháromság dogmájának első megalapozóját vagy a Jézus életének hű életrajzíróját, hanem egy vallásos lelkületű embert, „aki a maga gazdag lelkisége mélyéből, az ő sajátosan egyéni lelkiségének tárházából egy olyan képet akart tárni a keresztény olvasó (vagy a kereszténység) iránt érdek-

lődő) elé, mely Jézust úgy mutassa be, mint olyan lelki erőt, aki életet jelent azok számára, akik hisznek benne". Tehát a negyedik evangéliummal, mint „Lelki Evangéliummal” foglalkozik. Hogy ezt az új beállítást mennyire sikerült igazolnia, nem kívánunk érdemlegesen itten foglalkozni. De ez új világitás, mintha egyuttal annak az elfordulásnak is hű kifejezője lenne, mellyel az unitarizmus szellemi arca a racionalizmusból a lelki-ség, az érzés vallása felé fordul.

A dolgozat végén minden részhez bő jegyzet és forrás munka megjelölés van. Angol, francia, német forrásmunkákat használ. Az angolok közül inkább csak az amerikaiakat még Dodd, ebben az irányban alapvető munkását sem látjuk sehol említeni. Drummond-ot többször idézi, pedig tudomásánk szerint kissé idejét multa már. A munkák idézésénél ugyanannak az írónak a nevét háromféle képpen is írja, úgy az olvasónak az a tévhite támadhat, hogy három különböző íróról van szó. (Pl. 38 o. Scott. 39 o. E. F. Scott, a 86 o. már Dr. Scott.)

Formai szempontból a dolgozatnak nagy hibája a sok magyartalan kifejezés és nyakatekert mondat. Az „Egy” határozatlan névelőt bosszantóan sokat használja. A melléknévi igenévnek a segédigével való idegenszerű összetétele, az ígék szenvedő formája, a kellő tömörség hiánya kissé nehézkessé teszik az olvasását. A sokszor megnemfelelő idegen szavakat használ (transzliterálás) 93 oldal. Egy pár félrevezető sajtóhiba is van pl. a cimben: értekezés helyett értekezlet, a tartalomjegyzék első részében életrajz helyett, élmény stb.

Ott ahól idegenből fordít az idegen szörendet is megtartja pl. 84 o. így ír, illetve fordít: „Rengeteg toll, tinta és papir pocsékoltatott”, mert nem jöhet ki semmi értékes megoldás egy feltevés lehetőségének részletes tárgyalásából. „vagy” Egészen természetes, hogy egy fiatal próféta pályája kezdetén keresse fel Jeruzsálemet és ha ott olyan nagy visszaélést talált, mely a templomba szokássá vált, annak ellene támadjon; nem valószínű azonban, hogy egy ilyen visszaélés, ne lett volna felfedezhető az egyik alkalommal és ugyanaz feltűnővé lett volna két év múlva. „Nem egyedül álló példák. Tudományosan hangzanak, de nem magyarosan!

Ezektől a külső szépséghibáktól eltekintve Lörinczy Géza dolgozata ha nem is teljesen de nagy mértékben pótolta unitárius teológiánk hiányait, mert munkája tudományos elméről a tárgyában való alapos jártaságról tesz tanubizonyyságot.

Bodor András.

KÜLÖNFÉLÉK.

A lelkészi továbbképző tanfolyam missziói szolgálata.
Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör választmányának *Marosvásárhelyen* február 4-én tartott ülése elhatározta az elnökség javaslatára, hogy a felszabadulás utáni első lelkészi továbbképző tanfolyamát *Budapest*en tartja. Tette ezt azért, hogy az eddig elválasztott egyházrészek összetartozandóságát bizonyítsa s azért is, hogy a lelkészi kar tagjai nagy részének alkalmat adjon az ország fővárosa s benne az unitáriusság élete megismerésére.

A továbbképző tanfolyamon elhangzott tudományos felolvasásokról s az ezekkel kapcsolatos imák és beszédekről ezúttal nem szólunk. Azok rövidesen egy kötetben megjelennek. E sorok célja inkább a továbbképző alkalmával végzett missziói szolgálat ismertetése és értékelése a szemlélő mérlegén.

A tudományos előadások előtt elmondott imádságok: *Biró* Izsák, *Palfy* Albert, *Kővári* Jakab, *Lőrinczi* Domokos erős és öntudatos unitárius hitükkel a jelenlevő lelkészeket és világiasokat egyaránt Isten felé emelték.

Két vallásos ünnepélyt tartottunk. *Budapest*en a *Misszió Ház* templomában *Dr. Kiss* Elek egyházi főjegyző imádkozott. *Dr. Csiki* Gábor lelkész-esperes üdvözölte a templomában vallásos ünnepélyt rendező lelkészkart. *Ütő* Lajos esperes megnyitója, *Lőrinczy* Géza teol. m. tanár és *Simén* Domokosnak *Ürmössy* Gyula által felolvasott előadásai a kisebbségi életben vállalt unitárius munka bizonyágtevései. *Vári* Domokos versei, *Késmárky* Miklós szavalata és *Sigmond* József bezárója egészítették ki a műsort, melyet tele templomban szép közönség hallgatott végig. *Pestszentlőrinc*en vasárnap délután, ugyancsak telt templomban *Ütő* Lajos esperes imája, *Pethő* István a templom történetét ismertető üdvözlő szavai után *Ekárt* Andor és *Józan* Miklós püspök mondtak megnyitót. *Zoltán* Sándor teol. m. ta-

nár filozófiai gondolatokban gazdag és *Lőrinczi* László vallás-tanár a kisebbségi élet mélységeiből vett tárgyú előadásai, *Izsák* Domokos versei, *Szolga* Ferenc és *Török* Elek szavatai, *Fazakas* Jenő, *Kövériné Pálffy* Margit énekszámái és *Dr. Abrudbányai* János zárószavai az unitárius lélek építését szolgálták. Missziói szolgálat volt az a vendéglátás, amit a templommal egybeépített gyülekezeti teremben a *pestszentlőrinci Nőszövetség* tagjai terítették a vendég lelkészek és feleségeik számára.

A szoros értelemben vett unitárius közönségen kívül bemutatkozott a lelkészkör a Zeneművészeti Főiskola kamara-terméből rádión is közvetített előadásban a nagyobb magyar közönség előtt is. A Budapesten szolgáló székely legények és leányok közel száztagú dalárdája *Nagy* Sándor vezetésével elénekelte a székely himnuszt. *Józan* Miklós püspök gondolatokban gazdag megnyitót tartott. A Budapesti Egyetemi Énekkarok, *Forrai* Miklós főiskolai professzor vezényletével két gyönyörű magyar kórúst adott elő. Ennek a világhírű énekkarnak több unitárius főiskolás tagja is van, s ezért vállalkoztak estélyünkön szereplésre. *Izsák* Domokos székely gazda-költő meleg közvetlenséggel előadott versei, *Szabédi* László író *Török* Elek által felolvasott verse és *Siki* Béla zongoraművész előadása mindnyájunkat gyönyörködtetettek. *Ütő* Lajos esperes „Lelkiségünk” c. előadása, *Dr. Mikó*, az unitárius hitvallás szép bizonyosságtevései. *Dr. Gelei* József egyházi főgondnok az Unitárius Közlöny májusi számában közreadott „Unitárius sors a magyar életsors tükrében” c. záróbeszédében unitárius magyar lélekkel tett hitet egyháza és magyarsága mellett, s így a nagyobb közönség előtt is igazolta e továbbképző tanfolyam benső tanulságát, hogy az unitárius lelkési kar tagjai a magyarságukat vallásosságukban is megélni óhajtják.

A tanfolyam tagjai megtekintették Budapest nevezetességeit, végighallgatták a nemzetvédelmi propagandaminisztérium képviselőjének *Dr. Alföldy* Alajos igazgatónak a Nemzetpolitikai szolgálat működését ismertető érdekes előadását, megtekintették a Hangya albertainfalvai és budafoki telepeit, s bűzdítást nyertek arra, hogy erdélyrészi Hangya intézményei további kiépítésében közreműködjenek.

A Lelkéször választmánya tisztelgett *Dr. Hóman* Bálint vallás- és közoktatási miniszter előtt, aki *Józan* Miklós püspök

üdvözlő szavaira adott válaszában rámatatott az unitárizmus értékeire, melyeket már mint történetíró megismert, s melyeket ma, mint miniszter becsül meg. *Pál* Dénes a lelkészkar volt elnöke *Pataky* Tibor miniszterelnökségi államtitkár előtt tolmácsolta a lelkészkar háláját a múltban tanúsított megértő támogatásáért. Mindkét alkalommal biztató nyilatkozatok hangzottak el, hogy a lelkészi kar eddigi és jelenbeli áldozatos munkáját megfelelő megértéssel kezelik a jövőben is.

A lelkészkar közgyűlést is tartott, melyen *Barabás* István néhány életrevaló indítványa mellett, melyek a lelkészi kar anyagi helyzetének javítását célozták, missziói munkát is végeztünk. Elhatároztuk, hogy *Homoród-fürdőn*, ahol illetékesek egy holdnyi területet helyeztek kilátásba, felépítjük az „*Unitárius lelkészek Ferencz József püspök otthonát*“. Az üdülőotthon létesítése gondolatának eredeti javaslattevője ugyancsak *Barabás* István volt. Az ő javaslatára elhatároztuk, hogy az otthonban megörökítjük *Murányi Farkas* Sándor költő és *Dr. Boros* György püspök emlékezetét. *Pethő* István lelkész indítványát elfogadva a lelkészi kar tagjai áldozatot vállaltak a kocsordi unitárius lelkészi állás anyagi feltételei biztosíthatása érdekében. Megoldást talált a lelkészi egységek évek óta vajdó kérdése is.

A konferencia küldöttsége megkoszorúzta a budapesti temetőben *Murányi Farkas* Sándor a teol. önképzőkör egykori alapítványtevője és *Dr. Iván* László és *Gál* Miklós egykori budapesti lelkészek sírjait. A közgyűlés *Barabás* István indítványára elhatározta, hogy *Murányi Farkas* Sándor világháború alatt megsemmisült alapítványát helyre kívánja állítani, mely a fiatal életbekilépő lelkészek paláستtal való ellátását célozta.

A missziói munka jelentős része azonban a május 3.-i vasárnapokon a dunatiszamenti unitárius egyházkör szószékein és istentiszteletai helyein tartott vendégprédikatori szolgálatban teljesedett be. A szolgálatot *Budapesten* rádió is közvetített istentiszteleten *Rostás* Dénes és *Ekárt* Andor végezték. A vendégprédikatori szolgálat fáradtságos munkájában áldozatos lélekkel résztvettek alábbi lelkésztársaink: *Benedek* Gábor, *Benedek* Mihály, *Ütő* Lajos, *Zsigmond* József, *Lőrinczy* Géza, *Török* Elek, *Kövári* Jakab, *Késmárky* Miklós, *iff. Szász* Dénes, *iff. Máthé* Lajos, *Kis* Sándor, *id. Szász* Dénes, *Dr. Kiss* Elek, *Nagy* Sándor, *Szigmond* József, *Vári* Domokos, *Nemes* Dénes, *Gálna* Sándor,

Simén Dániel. E szolgálatok révén megismerkedtek a dunatiszamenti egyházkör gyülekezeteivel, azok mai kérdéseivel, s hirdették e gyülekezetek körében az unitárius evangélium fényét, világosságát. Hisszük, hogy ennek a szolgálatnak az eredménye a jövőben fog megmutatkozni.

Unitárius missziói munka volt a lelkészi kar tagjainak elszállásolása és ellátása, melyet a mai nehéz időkben a budapesti egyházközösség *Szent-Iványi* Sándor lelkész, *vitéz Kozma* Ferenc, *Dr. Kozma* Jenő és *Kelemen* Béla gondnokok és a keblj tanács minden tagja vezetésével végzett, hiveikkel együtt.

A Nőszövetség budapesti tagozata *Dr. vitéz Nyiredy* Gézáné elnök vezetésével teán látta vendégül a lelkészekkel együtt felútagzó tiszteletes asszonyokat. A találkozáson *Sigmond* Józsefné ismertette az erdélyi papnék tevékenykedési körét a budapesti nőszövetségi tagok előtt.

Az erdélyi és a budapesti sajtó is meleg hangon emlékezett meg az unitárius lelkészek felszabadulásutáni első országos találkozájáról. *Unitárius napok Budapesten* cím alatt többen írtak rólunk.

A lelkészi továbbképzőn felvetett és elfogadott javaslatokat az idő majd lassan valósággá érleli, s eredményei tettekben megmutatkoznak. A lelkészi találkozó missziói szolgálata azonban lelki élmény volt, mely a szolgálókat és a hallgatóságot gazdagította, s látta el táplálékkal melyre a mai nehéz megpróbáltatásokban gazdag időben olyannyira szükségünk van.

Ferencz József.

Jóltevők emlékünnepe. A kolozsvári unitárius kollégium gimnáziuma 1942 május 10-én a jóltevők emlékére ünnepelet rendezett, melyen a közönség éneke után imát mondott *Bodor* András tanár. Megnyitót *Gálffy* Zsigmond igazgató, „*Augusztinovics Pál emléke*“, c. felolvasást tartott *Benczédi* Pál vallástanár, hegedün játszott *Gálffy* Zsigmond VIII. g. o. *Schiff* János zongorakiséretével, Szavalt *Albert* Zsigmond VII. g. o. tanuló. Az ifjúság részéről emlékbeszédet tartott *Major* István VIII. g. o. *Bezárót* mondott *Józan* Miklós püspök. A himnusz éneklésével ért véget a jól sikerült kegyeletes ünnepelet.

Új civilizációt és kulturát várunk. Amióta a bolsevizmus elhatalmasodott Oroszországban, azóta háttorzongató híreket olvashattunk ennek a materialista alapon álló irányzatnak rom-

bolásairól. Naponkint híreket kaptunk a templomok bezárásáról, papok tömeges legyilkolásáról, az istentelenség terjedéséről stb. Nem állott módunkban a hírek valódiságát mindenben ellenőrizni, de az újabbi háborúval kapcsolatosan hivatalos jelentések is beigazolták azok valódiságát. Mi lenne az emberiségből, ha továbbra is ez a veszedelmes irányzat nyomná rá bélyegét a nagy orosz birodalom 93 féle népének, mintegy 180 milliót számláló tömegére? És mi lenne a világból, ha az a púsztitó tűz Európa többi országaira is átharapózna? Az a mi felfogásunk, hogy Istennek s az emberiségnek teszen jó szolgálatot az a hatalom — bárhonnan is jöjjön, — amely azt a púsztitó áradatot feltartóztatja s az emberiséget egy kínos lidércnyomástól megszabadítja. Még talán nem tudjuk a folyó háború végső kimenetelét. Azonban minden reményünk megvan arra, hogy a hit ereje végleg legyőzi a hitetlenséget, hogy az isteni igazság elnyomja az emberi gonzságot, s ez által a lélek diadalmaskodik a test felett. Evvel a győzelemmel kapcsolatban új civilizációt és új kulturát várunk azon a földön is, ahol, a szovjetterror rabigába hajtott sok millió emberi lelket. Új civilizációt és új kulturát várunk, amely a régi romok eltakarítása után az evangéliumi alapon álló keresztényi szellemen épül fel, s annak igazságaitól lesz átítatva.

A biborosi kollégium tagjairól közöl összefoglaló jelentést 1941 év végén a hivatalos vatikáni hírszolgálat. A „szent kollégium“ most 52 tagból áll. Ezek közül 30 olasz és 22 külföldi. A külföldiek között van öt francia, három német, két spanyol egy-egy magyar és braziliai stb. Az 1941. év folyamán egyetlen új kinevezést sem eszközölt XII. Pius pápa annak dacára, hogy az év folyamán három elhalálozás történt. *F. J.*

Gyászhir. *Özv. Gábor Albertné sz. Gáspár Katalin*, unitárius lelkészné, élete 80-évében hosszas szenvedés után május 19-én Székelykeresztúron elhunyt. „Egy nemes, mindvégig munkáló élet végződött be. Egy szerető, önfeláldozóan gondos szív szünt meg dobogni. Egy szelid, türelmes lélek tért vissza égi honába.“ Nyugodjék csendesen!

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Lengyel Albert nyomdája, Kolozsvárt, Bólyai-u. 7. sz., Tel.: 11-58.

Felelős vezető: **Lengyel Albert.**